

‘KLEINE BAVO’ IN YERSEKE

75^e JAARGANG NR. 2 APRIL-JUNI 2026

KERK EN MUZIEK

redactie: HOOFDREDACTEUR/REDACTIESECRETARIAAT:

Aad de Ligt, Zwaluwse Pootweg 2, 4926 PJ
Lage Zwaluwe, 0168-785488, a.de.ligt@kpnmail.nl

advertenties: Aad de Ligt, Zwaluwse Pootweg 2, 4926 PJ

Lage Zwaluwe, 0168-785488, a.de.ligt@kpnmail.nl

lay-out en druk: Verloop, Alblasserdam - verloop.nl

copyrights: Overname van artikelen uitsluitend na toestemming van de redactie.

kopij: voor 21e van de even maand.

ISSN 1383-0384

doel vereniging: VERENIGING ORGANISTEN GEREFORMEERDE GEMEENTEN

De kerken van de Gereformeerde Gemeenten te dienen door:

- Voorlichting te geven op het gebied van de kerkmuziek.
- Via een daartoe bevoegde commissie de geschiktheid van een organist te beoordelen.
- Voorlichting en aanwijzing van deskundigen bij orgelbouw en restauratie.

hoofdbestuur: VOORZITTER: ds. G.J. Baan

SECRETARIS: René Qualm, Vlasakker 23, 2743 EZ Waddinxveen, 0182-701197, vogg@solcon.nl
PENNINGMEESTER: Jan Kruis, Jan van Hoofkwartier 78, 4333 EC Middelburg, 0118-629586, IBAN NL36INGB0000254094

ALGEMEEN ADJUNCT: Peter van Haften, Glindeweg 3A, 8085 SN Doornspijk, 06-19138055
LEDEN Adri Burghout (038-3377776), Erik Haase (038-3322254), Aad de Ligt (0168-785488), Martin Lobbezoo

pr & communicatie: Johan Janssen, Staringlaan 50, 3906 WJ

Veenendaal, 06-25655016, vogg.pr@filternet.nl

contributie/

abonnement: CONTRIBUTIE 2026: € 47,50. Studenten en 65-plussers genieten 25% korting. Jaarlijks aanvragen voor 1 maart; 65+ alleen bij het bereiken van die leeftijd. ABONNEMENTEN 2026: € 47,50. Opzeggingen voor 1 december.

ledenadministratie: Adri Burghout, Hanzelaan 48, 8262 VG Kampen, 038-3377776, aburghout@solcon.nl

verkoop

verenigingsuitgaven: Anton van Hell, Heiligenbergerweg 100, 3816 AM Amersfoort, 033-4756906, a.hell@hetnet.nl

afdelingssecretariaten

centrum/noordwest: Frans Kuijt, Kees van Bohemenhof 15, 3544 MC Utrecht, 06-50206466, voggfk@gmail.com

zuidwest: Johnny van Koeveringe, Wilhelminastraat 36, 4413 BA Krabbendijke
voggzuidwest@gmail.com

oost: Vacant

west: Koos van den Hoek, Jordaensdreef 24, 3262 HL Oud-Beijerland, 0186-621198

muziekcommissie: Pim Mellegers, mellegers1@gmail.com, Aad de Ligt

cursus

kerkelijk orgelspel: Henk de Gelder, Eerste Westerparkhof 9, 3544 WZ Utrecht, 06-55877339, hcdege48@gmail.com

DOCENTEN: Dick den Engelsman, Henk de Gelder, Hans Pors, Jaap-Jan de Rooij

orgelbouw advies

commissie: Herman den Hollander, Engelse Boomgaert 43, 3131 NN Vlaardingingen, 010-4354435, h.den.hollander@kliksafe.nl, Bert van Bezooijen, Dick den Engelsman, Anton van Hell

examencommissie: Coördinator: Jaap-Jan de Rooij
C. de Vosstraat 8, 2771 HZ Boskoop, 06-10286696, jppjerooij@gmail.com
Ad Blonk, Paul Heyboer, Herman Lammers, Hester van der Male, Eric Quist, Piet den Uil

website: www.kerkenmuziek.nl

KERK & MUZIEK

'KLEINE BAVO' IN YERSEKE

UITGAVE VAN DE VERENIGING ORGANISTEN GEREFORMEERDE GEMEENTEN

'Kleine Bavo' in Yerseke

FOTO COVER:

HET VAN DEN HEUVEL-
BOOGAARD-ORDEL IN DE
GEREFORMEERDE GEMEENTE
VAN YERSEKE.

FOTO: KEES VAN DER VLIET -
YERSEKE

4

12

20

35

4 Rondom gemeentezang [6]

12 Interview met
Herman den Hollander

18 Klimaatbeheersing rondom
het orgel

20 Interview met Jan Peter Teeuw

24 Monument voor Charles de Wolff

26 'Kleine Bavo' in Yerseke

30 Voorzanger

35 Interview met Thirsa Brokking

45 Recensies

47 Verenigingsnieuws

AAN DE LIGT

Brainstormsessie

Het zijn van die typische 'jeukwoorden' die we allemaal wel kennen: 'brainstormsessie, heisessie, visiedocument, reflectiecyclus....' U kunt waarschijnlijk het rijtje aanvullen met vergelijkbare termen. Vaak staan deze woorden garant voor luchtkastelen en diepzinnige gedachten die maar al te vaak eindigen in het ontnuchterende 'Ze dronken een glas, deden een plas en alles bleef zoals het was'.

Toch hebben wij ons als bestuur van de VOGG ook gewaagd aan een dergelijke bijeenkomst. Op 7 maart jl. hebben we als bestuur van gedachten gewisseld over het functioneren van onze vereniging. Kunnen we onze doelstellingen nog aanscherpen? Kunnen we meer bereiken? Kunnen we meer mensen en kerkenraden bewegen lid te worden van onze vereniging? Tijdens deze fijne ontmoeting hebben we een aantal concrete acties uitgezet. Zo willen we wat aanpassingen gaan aanbrengen in de Afdelingen, willen we professioneler communiceren met VOGG-mailadressen en gaan we nadenken over de vraag of de vormgeving van dit blad wellicht een aanpassing kan gebruiken.

Ook nu vragen wij uw betrokkenheid. Heeft u suggesties voor de vereniging? Laat ze weten.

Eén van de al ingezette veranderingen is dat u de vereniging kunt volgen op het WhatsApp-kanaal. U blijft dan op de hoogte van onze activiteiten. Als u ons nog niet volgt: scan de QR-code achterin dit blad. De eerstvolgende landelijke activiteit staat overigens gepland op 30 mei in Renswoude. Wij hopen u daar te ontmoeten.

Onderaan deze pagina vindt u ook een QR-code. Via deze code kunt u uw mening geven over de VOGG-muziekbundel van 2024. We kijken uit naar uw reactie!

Op 7 maart jl. dronken we inderdaad een glas, gevolgd door nu en dan een plas. Toch bleef niet alles zoals het was..

Scan deze QR-code en geef uw mening over de VOGG-bundel van 2024.

Kopij juli-september-nummer: De uiterste inleverdatum van kopij voor dit nummer is 1 juli a.s.

Ook Jeruzalem

'...beginnende van Jeruzalem.'

Lukas 24:47

'Sla Jeruzalem maar over', zei Christus na Zijn opstanding. 'Ga uit naar de volken en trek met een grote boog om Jeruzalem heen.' Zei de Heere Jezus dat echt? Nee, integendeel! De Zaligmaker zond Zijn discipelen de wereld in met de boodschap van bekering en vergeving der zonden, maar ze moesten beginnen bij Jeruzalem. Het eerste aanbod van vrede mocht gedaan worden aan de stad waarin de Messias was gekruisigd.

Laat dat maar eens doordringen. Het verhaal gaat nog altijd rond dat de Joden al eeuwenlang moeten lijden vanwege die ene uitroep op Gabbatha: '*Zijn bloed kome over ons en onze kinderen!*' Het is een hardnekkig verhaal. Een bekende Nederlander zei na de zwarte zaterdag (7 oktober 2023): 'Ze hebben het ook wel een beetje aan zichzelf te wijten.' En binnen de kerk werd gefluisterd: 'Het komt door dat Novafestival, vlak bij de Gazastrook. Joodse jongeren hebben gedanst rond een Boeddhabeeld. Begrijp je wel? God heeft hen gestraft om hun zonden!' IJzingwekkend! Als God zo handelde met ons, zou Nederland allang tien meter onder water staan. Of twijfelt u daar nog aan?

De tekst van onze meditatie neemt alle twijfel weg. De apostelen mochten een goede boodschap brengen in de zogenoemde bloedstad. Het bloed van Christus was anders dan het bloed van Abel. Dát bloed riep om wraak; dit bloed roept om verzoening. Op de bloedbede van de menigte in Jeruzalem kwamen geen donder en bliksem naar beneden. Op de voorbede van Christus ('*Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen*') daalde de Heilige Geest neer en werden 3000 mensen gered. Beseffen we dat? De eerste christengemeente was nog een geheel Joodse gemeente. Petrus bracht met Pinksteren een eerlijke boodschap, maar het was ook een heerlijke boodschap.

Is er ook voor ons, niet-Joden, nog een goede boodschap? Jawel, die is er, maar dat spreekt niet vanzelf. Onze hand was immers ook in de dood van Christus. Iedere zondag klinkt het weer: '*Die geleden heeft onder Pontius Pilatus.*' De niet-Joodse stadhouder liet Hem kruisigen en is daarin de vertegenwoordiger van de volkenwereld. Jacobus Revius had dat goed begrepen toen hij de dichtregels schreef: '*t En zijn de Joden niet, Heer Jezus, die U kruisten... Ik ben 't, o Heer, ik ben 't die U dit heb gedaan... Want dit is al geschied, helaas! om mijne zonden.*' Hij had de schuldbrief thuisgekregen. Hij had het ingeleefd: gezondigd tegen God, gezondigd tegen Zijn wet, tegen Christus, tegen Zijn Evangelie. Dat is het plekje waar we allemaal moeten komen.

Juist daar lichten de woorden uit Lukas 24 zo hoopvol op: '*Beginnende van Jeruzalem.*' Als er voor Israël niets meer te hopen viel, wat zou er dan voor ons nog te hopen zijn? Maar nu kan het zelf voor 'de Jeruzalemse zondaar' (Bunyan). Nu kan het voor een mens die zich vergrepen heeft aan de boom in het paradijs en aan Gods Zoon op Golgotha. De apostelen mochten spreken tot mensen van wier handen het bloed van Christus nog droop. Vandaag mogen predikanten hetzelfde doen. Hopelijk kennen ze zelf ook het geheim; anders staan ze boven het Joodse volk en boven hun christelijke hoorders. Gelukkig zijn zij die onder het Joodse volk leren buigen. Zij mogen behoud vinden in Jezus Christus. En ze hebben een boodschap voor heel de wereld: '*Beginnende van Jeruzalem!*'

Ds. C. Sonneveld, Poederoijen

Rondom gemeentezang [6]

*“Dus kunnen hout en lood en leer en elpenbeen
Gods nooit volprezen roem volvrolyk uittrumpetten.”
Ds. J.J. Brahé*

De overheid bemoeide zich in de achttiende eeuw meer dan eens met de orgelbegeleiding van de gemeentezang. Dat is in deze tijd niet zo vanzelfsprekend, maar dat was toen anders. De vraag rijst dan hoe dat zo kwam? Want dat was een van de redenen waarom de discussie over gemeentezangbegeleiding door orgelspel soms stroef of zelfs stekelig verliep. De opvatting over de mate van overheidsbemoeienis met het kerkelijk leven in Gereformeerde zin strookte namelijk niet altijd met de feitelijk gegroeide historische situatie. Dat is iets wat meegewogen moet worden bij de taxatie van de discussie over de introductie van orgelbegeleiding van de gemeentezang.

KERSTENING

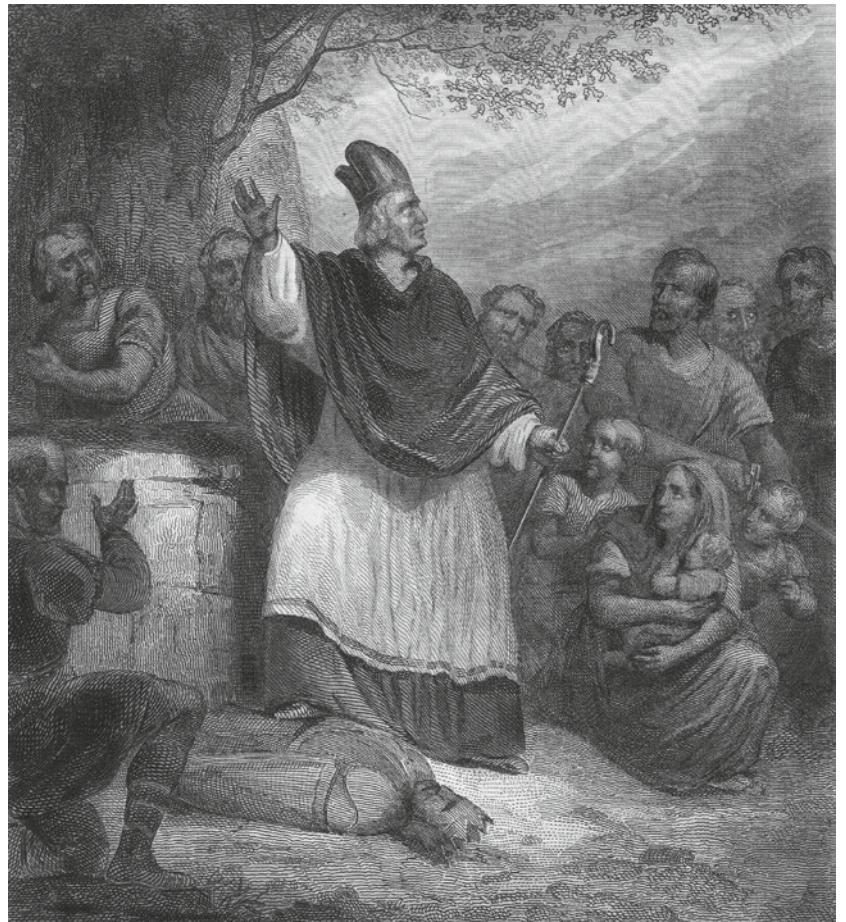
Toen Willibrord (658 – 739), Bonifatius (ca. 675 - 754) en Liudger (742 – 809) in ons land het Evangelie gingen brengen, berustte de maatschappij vooral op stam- en groepsverbanden. De zendelingen ontdekten dat het heel effectief was om de leiders van die samenlevingsvormen tot bekering te brengen. Dan volgden de stammen en/of groepen vanzelf. Dat zag je al in de tijd van de Bijbel. Bijvoorbeeld werden niet alleen Cornelius en de stokbewaarder gedoopt, maar ook heel hun huis.

De leiders van stammen en/of groepen kregen door de aanpak van de zendelingen een bepaalde positie tussen de kerk en de gemeenteleden waardoor zij een al dan niet grote vinger in de pap van het kerkelijk leven had-

den. En dat werkte nog eeuwen na. De leiders van stammen en/of groepen werden later wereldlijke overheden of hadden anderszins een bepaalde positie in het maatschappelijk leven en erfden die ooit verkregen rechten en namen ook de daarbij behorende verplichtingen voor hun rekening. Dat ging van generatie op generatie. Dat ging zelfs zover dat het voorkwam dat er na de Reformatie rooms-katholieke bezitters van rechten met betrekking tot de benoeming van gereformeerde predikanten waren en die rechten ook handhaafden.¹ De vroege voorouders waren immers degenen die op allerlei manieren parochies begonnen, kerken stichtten en voor een financieel deugdelijke basis daarvan zorgden.

Willem I, prins van Oranje, gravure Gerard Valck

Willibrord verkondigt het geloof op Walcheren, staalgravure toegeschreven aan Johann Wilhelm Kaiser

FINANCIËN

Er was een grote verscheidenheid aan regelingen waarmee het kerkelijk leven werd gefinancierd. De grote lijn was vrijwel steeds gelijk. De financiën werden bijeengebracht door met name rijke mensen en overheden die een bepaalde parochie wensten. Zij kwamen met een, zeg maar, plan om te komen tot een kerk. Vervolgens werd dat plan ter goedkeuring voorgelegd aan de plaatselijke overheid en aan de rooms-katholieke kerk. In dat plan werd niet alleen de plicht tot financiering vastgelegd, er werden ook rechten voor de geldschieters bedongen, bijvoorbeeld bepaalde rechten bij benoemingen van kerkdienaars. Het college dat over de materiële zaken in de kerk ging, was veelal geen zelfstandige instantie maar een delegatie van rechtverkriggende van de oorspronkelijke financiers.²

Toen allerlei overheden en andere mensen met rechten en verplichtingen in het kerkelijk leven mee gingen met de Reformatie, gingen de kerken vanzelf mee op basis van die onderliggende juridische en feitelijke constructie.

Dat alles moet in gedachten worden gehouden in verband met allerlei vormen van overheidsbemoeiing met kerkelijke zaken in de zeventiende en achttiende eeuw.

GEREFORMEERD

In de optiek van de opstandige gewesten tegen Spanje was het uitgangspunt dat er in formele zin door de Reformatie niets veranderde aan de kerk. De kerk werd alleen in leer en leven gezuiverd: gereformeerd. Vandaar de naam: gereformeerde gemeenten. De rooms-katholieke viering werd vervangen door de gereformeerde eredienst. De predikant was vaak een vroegere, maar nu gereformeerde pastoor. De Rooms-Katholieke kerk van voor de Reformatie hield dus niet op te bestaan, maar werd in de visie van bijvoorbeeld de Staten van Holland en andere provinciën gereformeerd voortgezet. In feite werden de rooms-katholieke kerken in een goede toestand gebracht.

Overigens had het woord 'gereformeerd' voor de Reformatie een ruimere betekenis dan nu het geval is. De orgelbouwer Peter Gerritsz. ontving bijvoorbeeld tussen 1473 en

1476 aanzienlijke bedragen voor het 'reformer' van het orgel.³ In dit verband betekent 'reformer' het orgel in een goede toestand brengen⁴ en heeft dat woord geen verband met religie, zoals nu veel meer het geval is.⁵

Willem van Oranje, de edelen en steden van Holland en Zeeland, van Bommel en Buren verwoorden het proces van reformatie tijdens de vredesonderhandelingen met Spanje in 1575 als volgt:

*"Onredelyk was het (...) hun te vergen of den hervormden Godsdienst, of het Land te verlaaten. Hierdoor wreef men hun eenen blaam van Ketterye aan daar zy zig aan 't Katholyk Apostolisch geloof hielden, en alleenlyk de grove misbruiken verworpen hadden, om Gode en den Koning elk het zyne te geeven. (...) Wreedheid was het, zeker! Zo veele menschen ten lande uit te wyzen, onder voorwendsel van 's Konings eed, daar men bewyzen kon, dat zyne Majesteit niet der Roomsche maar der Heilige Kerke gezworeen hadt"*⁶

Later sprak men wel van kerkherstel in tegenstelling tot kerkformatie. In de woorden van prof. Voetius: "De hervorming van iets is het herstel van zijn oorspronkelijke vorm en inzichten."⁷

CONSEQUENTIES

Dat men de Gereformeerde kerken zag als een voorzetting van de katholieke kerken had consequenties. De bevoogdende houding van overheden ten aanzien van de katholieke kerk bleef na de Reformatie bestaan en betrof nu de gereformeerde gemeenten. Rechten en plichten van overheden en anderen met betrekking tot kerkelijke zaken die via de oorspronkelijke geldschieters die rechten en de daaraan verbonden verplichtingen hadden geërfd of anderszins hadden verkregen, bleven bestaan. Rooms-katholieke priesters die niet met de Reformatie meegingen, maar wel voor de Reformatie in de kerk werkzaam waren, werden bijvoorbeeld onderhouden van staatswege⁸ en bepaalde vormen van overheidsbemoeienis die strikt genomen in strijd waren met het gereformeerde kerkrecht werden aanvaard gelet op de geschiedenis van de kerk.⁹

De bemoeienis van de overheid met de materiële zaken van het kerkelijk leven werd zelfs principieel juist gezien. Hoofdstuk 5, artikel 16 van de Artikelen van Wesel 1568 bepaalde immers: *"Maar wy houden heel niet over een te komen met het ampt der Ouderlingen, dat zy haar zouden onderwinden uit te geven ofte te bedienen Kerkelyke goederen, van wat nature die ook mogen zyn, ende waar van daar die mochten komen."*

De overheden en kerkenraden hadden dus elk een eigen werkgebied met betrekking tot de kerk. Waar precies de scheidslijn tussen die werkgebieden lag, was niet altijd duidelijk en eenduidig vast te stellen.

Er ontstond geen nieuwe kerk, de oude kerk werd gereformeerd, Oude Kerk te Delft, ets Coenraet Decker

EIGENDOMMEN

Dat de gereformeerde gemeentes werden gezien als een voorzetting van de katholieke kerk betekende niet dat alle eigendommen van de oorspronkelijke katholieke kerk overgingen naar de gereformeerde gemeenten.

Veel kerkelijke eigendommen verdwenen door plundering en vernieling tijdens de Tachtigjarige Oorlog in een, zeg maar, duister circuit.

Kerkelijke goederen bestaande uit edele metalen werden nogal eens omgesmolten tot muntgeld om daarmee de oorlog te financieren. Andere kerkelijke goederen werden weer gebruikt om hen die ten gevolge van de oorlog ernstige schade hadden geleden te compenseren.

En als laatste, veel overheden trokken bezittingen van de katholieke kerk na de Reformatie naar zich toe. Het betroffen met name (on)roerende goederen die in de katholieke kerk een functie hadden, maar die niet kon hebben in de ontstane gereformeerde gemeenten. Denk bijvoorbeeld aan kloosters en kloostergoederen. In beslagname door overheden van dergelijke goederen/fondsen ten behoeve van de burgerlijke samenleving was overigens een minder origineel beleid dan op het eerste gezicht lijkt en het was ook geen typisch gereformeerd verschijnsel. Neem bijvoorbeeld iemand als keizer Karel V (1500-1558). Hij streefde naar een centraal gezag. Onder andere een in materiële zin vermogende kerk paste niet in dit streven.

Hij trok via allerlei regelingen dit vermogen naar zich toe. Hij was trouwens niet de enige. Door middel van hoge belastingen en andere wettelijke bepalingen probeerden burgerlijke overheden op allerlei niveau al voor de Reformatie mee te profiteren van kerkelijk bezit.¹⁰

Gebruik van kerkelijke goederen ten behoeve van de burgerlijke samenleving was echter niet vanzelfsprekend. Er waren overheden die daar principieel anders over dachten. Jan van Nassau (1536-1606), de jongere broer van Willem van Oranje, en het Hof van Gelderland waren bijvoorbeeld van mening dat goederen eenmaal aan de kerk geschonken niet aan hun oorspronkelijke bestemming mochten worden onttrokken. Ze moesten in het vervolg gebruikt worden ter bevordering van de gereformeerde religie en de armen.¹¹ Denk hierbij ook aan de strijd van de Utrechtse gereformeerden over de inkomsten uit de kapittelgoederen waarbij prof. Gisbertus Voetius (1589 – 1676) nogal fel van leer trok tegen het aanwenden van die goederen ten behoeve van niet-kerkelijke doeleinden. Hij eiste dat ze ten goede zouden komen aan de gereformeerde gemeenten.¹² Protesten tegen het seculiere gebruik van inkomsten uit kerkelijke goederen werden echter veelal niet gehonoreerd. Dit betekende dat uiteindelijk het grootste deel van de oorspronkelijke eigendommen van de katholieke kerk in de Nederlanden niet terecht kwamen bij de gereformeerde gemeenten.

SAMENWERKEN

De gereformeerde gemeenten waren in de basis zelfstandig en werkten samen in meerdere, dat wil zeggen gezamenlijke, vergaderingen. Dat systeem paste prima bij de opstandige gewesten. Ook al die opstandige gewesten en steden streefden naar maximale zelfstandigheid ten opzichte van een centrale overheid. Religieuze vrijheidsdrang paarde zich aan politiek vrijheidsstreven of andersom, net hoe je de geschiedenis bekijkt.

GEWETENSVRIJHEID

Bij het karakter van het aloude 'Katholiek Apostolisch geloof' behoorde zeker ook gewetensvrijheid. Dat behoorde altijd al bij het Bijbelse geloof. Dat was veranderd toen de paus wereldlijke macht kreeg.¹³ Dat toen ontstane uitgangspunt werd door de jonge Republiek afgewezen. Niemand mocht in de toekomst meer vanwege zijn geloof vervolgd worden. Vluchtelingen kwamen in de loop der tijd weer terug en vormden op veel plaatsen gemeenten op gereformeerde grondslag. De positie van die kerk werd nog verstevigd door allerlei emigranten uit Vlaanderen en andere gebieden die vanwege hun calvinistische geloof moesten vluchten. Maar de verworven gewetensvrijheid

moest ook in acht genomen worden door of vanwege de gereformeerde gemeenten die overal ontstonden.

Het rooms-katholieke volksdeel in ons land was minder solidair met de Opstand.¹⁴ Zij zaten immers niet met godsdienst- of gewetensvrijheid. Want die genoten ze al voor de Reformatie. Bovendien had de paus verboden met de Opstand mee te doen op straffe van excommunicatie.¹⁵ Een zwaar middel want daardoor verspeelde je vanuit die optiek het eeuwige leven. De houding van de gereformeerde kerken ten aanzien van de Opstand was geheel anders. Zij bezaten geen gewetensvrijheid. Daarom werd door hen de Opstand principieel en uit lijfsbehoud gesteund.

Nu werd het het rooms-katholieke volksdeel niet al te moeilijk gemaakt om over te gaan naar de gereformeerde kerk. In de praktijk betekende de Reformatie meer dan eens geen grote verandering. Het kerkgebouw bleef op dezelfde plaats staan, nu alleen zonder allerlei beelden. De priesters die in die tijd predikant werden, veranderden vaak niet van geloof. Prof. Van Deursen: *"Hun wijze van denken bleef dezelfde, en de inhoud van hun preken veranderde niet."*¹⁶ (...) *Dat gebouw aan het kerkplein bleef voor hen de plaats van aanbidding en godsverering. Daar las men dan niet langer de getijden, maar de Heilige Schrift, en men zong niet meer de mis, maar de psalmen van David. De dominee en de voorlezer hadden de plaats ingenomen van de priester en de koorknaap."*¹⁷

BEVOORRECHTE KERK

De solidaire houding van het gereformeerde volksdeel met de Opstand kreeg tijdens de vredesonderhandelingen met Spanje een vervolg in die zin dat de gereformeerde gemeenten het monopolie op de openbare eredienst kregen. Het werd een bevoorrechte kerk, geen staatskerk. Er werden wel allerlei kerken van niet-gereformeerde signatuur min of meer getolereerd. Maar de overheidspersonen moesten verplicht lid zijn van de gereformeerde kerk. De bevoorrechte positie van de gereformeerde kerk hield in dat die gereformeerde kerk dienstbaar moest zijn aan de gehele samenleving. Doop en huwelijksluiting vielen onder de bij de kerk behorende verplichtingen, evenals het houden van de door overheid uitgeschreven boet- en bededagen.

Dit alles betekende nog niet dat de kerk een soort overheidsinstituut werd voor publieke dienstverlening. De gereformeerde kerken wensten een eigen oordeel te vormen over diegenen die aan het avondmaal wilden deelnemen en daarmee samenhangend wilde zij naar eigen inzicht gebruikmaken van de kerkelijke tucht. Hierdoor had de kerk een bepaalde greep over de overheidspersonen. Werd je afgesneden van de gereformeerde kerk, dan kon je geen overheidsfunctie meer vervullen.

Daar stond tegenover dat de lokale overheden minimaal een zekere bemoeienis hadden met de gelden bestemd voor predikanten, kosters, organisten, kerkgebouwen, etc. Vaak financierden zij één en ander direct.¹⁸ Ook had de overheid door de historisch gegroeide situatie veelal bemoeienis met het beroepen van predikanten.¹⁹

Voor dit blad interessant, de voorzangers werden eveneens vaak aangesteld door de overheid. In Amsterdam werden de voorzangers benoemd door de burgemeesters.²⁰ En dat kwam vaker voor. In ieder geval was dit ook zo in Den Briel, zij het dat de kerkenraad een voordracht deed.²¹ Hoe de benoemingsprocedure in Westwoud ging is niet geheel duidelijk. Wel is duidelijk dat uiteindelijk de bekende stadhouder-koning Willen III (1650-1703) de voorzanger benoemde.²² Door dergelijke middelen hadden lokale of landelijke overheden een zekere grip op plaatselijke kerken.

Door de bemoeienis van overheden met kerkelijke zaken of bemoeienis van kerken met overheidszaken konden zo maar spanningen ontstaan.

OPLOSSING

Toch waren er in de praktijk weinig echte problemen tussen de kerk en de overheid. Dit kwam door de omstandigheid dat veel overheidspersonen tevens lid van de kerkenraad waren.²³ En waren het niet precies dezelfde personen, dan waren het wel als regel personen die tot dezelfde sociale groep behoorden. Prof. G.J. Schutte (1940) schreef daarover:

Andreas Essenius, gravure Steven van Lamsweerde

*"Consistorie en raadszaal herbergden (...) geen twee verschillende sociale groepen: ouderlingen, diakenen en magistraten werden uit dezelfde maatschappelijke bovenlaag gerekruteerd. (...) Dat vergroot de aannemelijkheid van de vaak gesuggereerde tegenstelling inzake de ordening van het publieke leven tussen meer pragmatische en rekkelijke figuren op de raadkussens en hun meer religieuze bevlogen soortgenoten in de kerkenraadsbanken niet."*²⁴

Het waren dus minimaal in sociaal opzicht dezelfde soort personen die dezelfde maatschappelijke status hadden en het waren ook nog vaak precies dezelfde personen die je in de verschillende colleges terugzag. Deze constructie maakte de verhouding tussen kerken en overheden maximaal harmonieus.

Bovendien waren er verscheidene orthodoxe predikanten bereid de overheden vrij veel armslag te geven in het kerkelijk leven, als die overheden dan maar gereformeerd waren.²⁵

PROTESTEN

Er waren best wel protesten van bepaalde individuele predikanten tegen bepaalde vormen van overheidsbemoeienis met kerkelijke zaken die zij in het licht van het gereformeerde kerkrecht als verwerpelijk achtten. Denk bijvoorbeeld aan prof. G. Voetius en ds. J. Koelman (1631 - 1695). De overheidsbemoeiing was in het licht van de visie op de geschiedenis van het ontstaan van menige kerke-

De raadszaal en de consistoriekamer herbergden vaak dezelfde mensen, Consistoriekamer van de Grote Kerk in Breda, lithografie op chine collé Jan Mesker

lijke gemeente in voorreformatische tijden te begrijpen. Uiteraard waren er verschillende interpretaties op die geschiedenis mogelijk, maar dat ingrijpen kwam niet zomaar uit de lucht vallen en werd toch uiteindelijk min of meer geaccepteerd.

Protesten tegen dat overheidsingrijpen leidde dan ook niet tot afsplitsing van een kerkelijke gemeente van de regionale, zeg maar provinciale of nationale, Gereformeerde kerk. Ook iemand als ds. Koelman is nooit een eigen kerk begonnen. Toen hij advies vroeg aan de professoren Voetius en Essenius vanwege een dreigende verbanning door de overheid om zijn houding ten aanzien van het gebruik van formulieren, adviseerde zij hem voor de overheid te buigen en zich te schikken. Dat was altijd nog stichtelijker dan een kerkscheuring.²⁶ Er zal ook mee hebben gespeeld dat in de visie van Calvijn, om de woorden van prof. H. de Schepper te gebruiken, de staat “een door God gewilde orde” is “en derhalve te respecteren in de vorm waarin hij door God is gewild.” In geval de overheid zou vervallen tot onbillijke of tirannieke gezagsuitoefening “blijft de gelovige slechts passieve en eerbiedige oppositie tegen het gecorrumpeerde gezag over.”²⁷

PREDIKANTEN

Door de bestaande vervlechting tussen kerk en overheid verbaast het niet dat in een aantal gevallen formeel gezien vanuit de kerk het initiatief kwam om het orgel en de organist in te zetten voor een meer ordelijke gemeentezang. Bijvoorbeeld ds. P. Römeling (?-1647), predikant te Farsum, nam hierbij het voortouw. Hij stelde de synode verandering van de gemeentezang voor, onder andere om tot een hoger zangtempo te komen. Daartoe zag hij orgelbegeleiding als een “bequam ende beweglick Mittel”.²⁸

In Groningen werd de gemeentezang in ons land trouwens waarschijnlijk als eerste door het orgel begeleid, namelijk in 1628. In de kerkdiensten waar dat gebeurde, ging de predikant en hoogleraar ds. Franciscus Gomarus (1563 – 1641) voor.²⁹ Je weet wel, de bekende voorman van de contraremonstranten.

Later in deze serie zullen wij zien dat in tal van gevallen het overheidspersonen of andere financieel krachtige personen waren die een orgel aan de kerk schonken ten behoeve van de gemeentezang, en de kerkelijke gemeente dat geschenk dankbaar en enthousiast aanvaardde. Die vormen van bemoeienis en samenwerking zijn allemaal goed te begrijpen gelet op de geschiedenis van het ontstaan van de Christelijke kerken in ons land. Kerk en staat waren door die historie op allerlei manieren met elkaar vervlochten.

Franciscus Gomarus, prent anoniem

Het orgel werd ontwikkeld tot een bruikbaar begeleidingsinstrument, orgel van de Sint-Bavokerk te Haarlem, Gravure Jan Caspar Philips

ACCEPTATIE

Uiteindelijk stapten de meeste kerken van gereformeerde signatuur over op orgelbegeleiding van de gemeentezang. Het heeft geleid tot de bouw van een enorme hoeveelheid prachtige orgels in ons land. Tot op de dag van vandaag worden er prachtige orgels gebouwd en onderhouden speciaal voor de begeleiding van de gemeentezang. De ontstane gewijzigde opvatting ten aanzien van orgelbegeleiding van de gemeentezang leidde tot het volgende gedicht van de gereformeerde dichteres Johanna Adriana van der Vée (1702-1738), die de bijnaam 'verdedigster van de fijnen' had³⁰:

*Daar men andere treurig ziet
Zitten in het droevig duister,
Zonder heerlijkheid en luister,
Zonder harp en vreugdelied,
Hooren wy in onze Kerken
d'Orgels en het schoon Gezank,
Dat me wel met arendsvlerken
Vliegen zouw na dat geklank;³¹*

Deze vorm van positieve waardering heeft zich in de 19^e eeuw voortgezet. W.G. Hauff (1793-1858), organist van de Hervormde Gemeente te Groningen, stelde zich met zijn *Psalmkoraalboek* ten doel "het zielverheffende Koraalge- zang die stemming en opluistering te geven, als waarvoor een doelmatig en weluitgevoerd Orgelspel zoo uitnemend geschikt is."³²

J.A. van Eijken (1823-1868), vanaf 1854 organist van de Alte Reformierte Kirche te Elberfeld waar hij ook veel concerten gaf, streefde hetzelfde na met de publicatie van zijn *Koraalboek*: "Met de innigen wensch, dat dit werk iets moge bijdragen tot bevordering van het Protestantse kerkgezag, tot stichting van de gemeente des Heeren, en alzoo tot verheerlijking van Hem, van Wien alle goede gaven en volmaakte giften afdalen (...)."³³

NIEUWE TENDENS

Orgelgebruik ten dienste van de gemeentezang is de afgelopen decennia meer en meer omgebogen richting seculier gebruik van het orgel en het kerkgebouw. Deze ontwikkeling heeft zeker nog geen eindpunt bereikt. Veel kerken hebben hun oorspronkelijke functie verloren. Te weinig kerkgangers en mede daardoor te weinig financiën. Als kerken niet afgebroken worden, krijgen ze vaak een hele andere functie: appartementencomplex, tandheelkundig centrum, cultureel centrum, vergaderruimte, bibliotheek, bed & breakfast, sporthal, etc. etc. Je kunt het allemaal meemaken als je ergens een mooie kerk ziet en

even het orgel wilt bekijken. Soms staat er nog een orgel in als min of meer decoratief element. Het komt ook in toenemende mate voor dat een kerkgebouw nog in gebruik is voor de eredienst maar daarnaast verhuurd wordt voor allerlei andere activiteiten als bijvoorbeeld een popconcert.

AFNEMENDE WAARDERING VOOR HET KERKORGEL

In de protestantse erediensten wordt het orgel steeds minder gewaardeerd. Ouderwets, net zo ouderwets als de psalmen van toen en de mensen van vroeger. Volgens dr. Roel Bosch is het tegenwoordig "minder gestructureerd, meer charismatisch, met meer ruimte voor (...) emoties, voor een sterker persoonlijk appel." En dan hebben wij het nog niet over het nieuwe fenomeen 'godfluencers'. Een geordend kerkelijk leven in gereformeerde zin sluit niet goed aan op die nieuwe ontwikkelingen.

Men voelt meer voor een soort vrije samenkomst, als die er al is, met allerlei op de muur geprojecteerde liederen begeleid door een band of combo. Ik sprak een keer een vader die met zijn kinderen mee ging naar de zondagse dienst van een zogeheten Evangeliegemeente. Hij nam altijd oordoppen mee, want zei hij: "De jongelui denken dat de weg naar de hemel langs minimaal 80 decibel loopt."

In het licht van die ontwikkeling kunnen muzikaal goed gespeelde psalmbewerkingen tijdens de dienst van componerende kerkmusici als Dick den Engelsman, Margreet de Jong, Arend Kettelarij, Gijsbert Kok, Joop Poot, Dick Sanderman, Sietze de Vries en vele anderen, niet genoeg worden gewaardeerd. Zet gerust vaker die mooie VOGG-bundels en de prachtige muziekbijlagen van *Kerk & Muziek* op de lessenaar van het kerkorgel. Hier ligt een mooie en verantwoordelijke taak voor onze kerkorganisten, amateur of professional. Zij mogen allen dienstbaar zijn om de lofzang gaande te houden.

Noten

- 1 S. Groenveld, "Terug naar Wassenaer. De stijging van de Duvendoirdes, 1523-1665", in: H.M. Brokken (eindred.), *Heren van stand. Van Wassenaer 1200-200. Achthonderd jaar Nederlandse adelsgeschiedenis*, 2001, p. 138.
- 2 Hans van Nieuwkoop, *Haarlemse orgelkunst van 1400 tot heden. Orgels, organisten en orgelgebruik in de Grote of St.-Bavokerk te Haarlem*, 1988, p. 17.
- 3 Van Nieuwkoop, a.w., p. 36.
- 4 <https://gtb.ivdnt.org/search/>
- 5 <https://etymologiebank.nl/trefwoord/reformeren>.
- 6 Jan Wagenaar, *VADERLANDSCHE HISTORIE, VERVATTENDE DE GESCHIEDENISSEN DER VEREENIGDE NEDERLANDEN, INZONDERHEID DIE VAN HOLLAND, VAN DE VROEGSTE TYDEN AF: Uit de geloofwaardigste Schryvers en egte Gedenkstukken samengesteld*, dl. 7, 1752, p. 37-38 en 46

- 7 G. Voetius, *Politica Ecclesiastica*, partis primae, 1666, p. 619. Met dank aan drs. P.H. op 't Hof voor vertaalwerk.
- 8 W.H. de Savornin Lohman Az., *De Kerkgebouwen van de Gereformeerde (Hervormde) kerk in Nederland*, 1888, p. 118, nt. 2.
- 9 De Savornin Lohman Az., a.w., p. 119.
- 10 R.R. Post, *Kerkelijke verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie van +/-1500 tot +/-1580*, 1954, p. 197 e.v.
- 11 J.F. van Beeck Calkoen, *Onderzoek naar den rechtstoestand der geestelijke en kerkelijke goederen in Holland na de Reformatie*, 1910, 219 e.v.
- 12 A.C. Duker, *Gisbertus Voetius*, dl. 2, 1989, p. 294 e.v.
- 13 Simon van Singerlandt, *Korte aanwijzing van het regt der onderdanen en van de magt en pligt der Hooge Overheid ontrent het stuk van de Godsdienst of gelijk men gemeenlijk segt ontrent kerkelijke saken*, in: J.G. Smit/O. Vries (eindred.), *Historische bronnen*, dl. 2, p. 185.
- 14 Jonathan Israël, *De Republiek 1477-1806*, dl. 1, p. 199 e.v.
- 15 Israël, a.w., p. 398-399.
- 16 A.Th. van Deursen/G.J. Schutte, *Geleefd geloven. Geschiedenis van de protestantse vroomheid in Nederland*, 1996, p. 2.
- 17 Van Deursen/Schutte, a.w., p. 11.
- 18 W.H. den Ouden, *Kerk onder patriottenbewind. Kerkelijke financiën en de Bataafse Republiek 1795-1801*, 1994, h.1.
- 19 R. Bisschop, "Predikantsberoeping", in: W.J. op 't Hof (eindred.), *Encyclopedie Nadere Reformatie*, dl. 4 (L-R), 2023, p. 297 e.v.
- 20 Erik Idema, "'Voor genotificeert'. Kerkenraad 17-eeuws Amsterdam nauwelijks betrokken op kerkelijk orgelspel", in: *Kerk & Muziek*, 55e jaargang nr. 2, maart/april 2006, p. 4.
- 21 C. Lingbeek-Schalekamp, "Overheid en muziek te Brielle tussen 1572 en 1795", in: *Brielse Mare*, jaargang 6, nr. 2, oktober 1996, p. 6.
- 22 https://www.westfriesgenootschap.nl/archivering/ach_lieve_tijd_west-friesland/alt_wf_184.php.
- 23 A.Th. van Deursen, *Bavianen en slijkgeuzen. Kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldenbarnevelt*, z.j. p. 84 e.v. G. Groenhuis, *De Predikanten. De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor +/- 1700*, 1977, p. 24 e.v. S. Groenveld & G.J. Schutte, *Nederlands verleden in vogelvlucht. De nieuwe tijd: 1500 tot 1813*, Delta dl. 2, 1992, p. 181.
- 24 G.J. Schutte, *Het calvinistisch Nederland. Mythe en werkelijkheid*, 2000, p. 19.
- 25 G. Groenhuis, *De Predikanten. De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor ± 1700*, 1977, p. 96.
- 26 C.J. Meeuwse, *De bestrijding van het cartesianisme door Jacobus Koelman*, 2024, p. 76-77.
- 27 A.Th. van Deursen/H. de Schepper, *Willem van Oranje. Een strijd voor vrijheid en verdraagzaamheid*, 1984, p. 27.
- 28 Jan Roelof Luth, "Daer wert om 't seerste uytgekreten ..." *Bijdragen tot een geschiedenis van de gemeentezang in het Nederlandse Gereformeerde protestantisme*, dl. 1, 1986, p. 432.
- 29 Frits Noske, "Huygens de musicus. Enkele aspecten", in: A.Th. van Deursen e.a., *Veelzijdigheid als levensvorm. Facetten van Constantijn Huygens' leven en werk*, 1987, p. 133.
- 30 Anna de Haas, 'Adriana van der Veer dichteres', in: Els Kloek (red.), *1001 Vrouwen uit de Nederlandse geschiedenis*, 2013, p. 644 en B. van Wijk, 'Veer, Johanna Adriana van der (1702-1738)', in: W.J. op 't Hof (eindredacteur), *Encyclopedie Nadere Reformatie*,

deel 2, 2016, p. 430 e.v.

- 31 *De geestelyken nachtegaal ZINGENDE ALLE DE NAGELATEN GE-DICHTEN van Jufvrouw J. Adriana vander Véér*, 1752, p. 119.
- 32 W.G. Hauff, "Voorberigt", in: *De 150 psalmen benevens de Gebeden, lof- en bedezangen gezet voor orgel en piano forte met de noodige harmonie in generaal bass*, 1874.
- 33 J.A. van Eijken, *De melodieën des psalmen en lofgezangen in gebruik bij de Hervormde, Waalsche, Remonstrantsche en Doopsgezinde Gemeenten*, No. 1020. "voorbericht".

ORGELADVISEUR(S)

Het hoofdbestuur van de VOGG wil graag in contact komen met leden die samen met de zittende leden van de orgelbouwadvisiecommissie (OAC) willen optreden als orgel(bouwkundig) adviseur. De werkzaamheden worden in teamverband en op basis van een kleine onkostenvergoeding verricht.

Van de kandidaten verwachten we:

- kennis en ervaring met betrekking tot projectaanpak, orgelbouwkunde en kerkelijk orgelspel;
  - communicatieve vaardigheden om contacten met orgelcommissies en orgelbouwers te onderhouden;
  - oog voor de (samen)cultuur binnen de gereformeerde gezindte;
  - een onafhankelijke behartiging van de belangen van de kerkelijke gemeenten;
- Inlichtingen worden graag verstrekt door Herman den Hollander: hdenhollander@outlook.com

Kandidaten kunnen zich melden door een mail te sturen aan de secretaris van het hoofdbestuur van de VOGG, René Qualm vogg@solcon.nl
Reacties ontvangen we graag voor 1 juni 2026.

Ieder orgeladvies is uniek!

Herman den Hollander (1963) is sinds 2000 actief bij de Orgelbouw Advies Commissie (OAC) van de VOGG en is tot heden betrokken geweest bij tientallen adviesprojecten in zowel Gereformeerde Gemeenten als overige kerkgenootschappen binnen de gereformeerde gezindte. In dit interview maken we kennis met hem. Wie is hij, wat is zijn visie op orgelbouw en wat is zijn rol binnen de OAC?

Herman, kan je iets vertellen over je jeugd en achtergrond, met name wat betreft het orgel?

Vanaf mijn kinderjaren ben ik geïnteresseerd in het orgel. In het ouderlijk huis was dat met name een pedaalharmonium van Vermeulen. In de Gereformeerde Gemeente aan het Westnieuwland te Vlaardingen bewonderde ik voor- en tijdens de kerkdienst het toenmalige Rütter-orgel. Wilhelm Rütter bouwde het orgel in 1858 oorspronkelijk voor de St. Josephkerk in Gouda. Van 1949 tot 1975 stond het in Vlaardingen waarna het door Leeflang Orgelbouw werd gerestaureerd en overgeplaatst naar de Hervormde kerk te Hilversum.

Westnieuwlandkerk te Vlaardingen met het Rütter-orgel (situatie rond 1970 – voormalige kerkgebouw).

Wanneer begon je met orgelspelen, wat trok je aan in het orgel?

Al mijn broers speelden orgel en als vierde zoon kreeg ik vanzelfsprekend ook orgellessen. Ik moet toen ongeveer zeven jaar geweest zijn. De eerste orgellessen kreeg ik van de Vlaardingse organist Jaap Boer (1914-1986) en later van de organist van onze gemeente Bas Bel. Zijn enthousiasme en muzikaliteit werkte aanstekelijk! Met de oudere broers en vrienden bezochten we regelmatig orgelconcerten. Geweldig vond ik de orgelconcerten in Maassluis, de Laurenskerk of de Doelen te Rotterdam met o.a. Feike Asma en Klaas Jan Mulder. Later werd ik breder gevormd door het spel van o.a. Arie Keijzer en Bram Beekman. Alles wat met orgels te maken had vond ik interessant. Ik verzamelde orgelfoto's, stelde een kaartenbak met orgeldisposities samen en las verschillende orgelbladen. Als kind was ik al een trouwe lezer van Kerk en Muziek en volgde de verslagen van orgelbouwprojecten in het Reformatorisch Dagblad. Destijds was er wekelijks orgelnieuws en werden er stevige recensies geschreven.

Hoe kwam je in aanraking met de orgelbouw?

Mijn tien jaar oudere broer Theo werd orgelbouwer bij de firma Leeflang in Apeldoorn waardoor ik al jong de orgelbouw van dichtbij kon meemaken. Het orgel fascineerde me. Natuurlijk het orgelspel maar vooral ook de klank, de vormgeving en de techniek hadden mijn bijzondere inte-

resse. Samen met mijn broer repareerde ik tientallen harmoniums en zorgden we voor het onderhoud van enkele kerkorgels. Toen voor de nieuwe kerk van de Gereformeerde Gemeente te Vlaardingen door Leefflang een nieuw orgel werd gebouwd had ik de gelegenheid om de bouw op de voet te volgen. Een volgende stap was een vakantiebaantje bij de firma Leefflang. In de zomermaanden reisde ik als (stem)hulp het land rond en bezochten we orgels voor onderhouds-, restauratie- en stemwerkzaamheden.

Je hebt als orgelbouwer gewerkt bij firma Ernst Leefflang te Apeldoorn. In welke periode, hoe lang, waarom juist bij deze orgelmaker en wat waren je taken?

Van 1980 tot 1985 was ik in vaste dienst bij Ernst Leefflang Orgelbouw te Apeldoorn. In die periode was Jan Keijzer verantwoordelijk. Zoals genoemd kende ik de firma al en bovendien was Leefflang een van de Nederlandse orgelbouwers die spraakmakende en kwalitatieve goede orgels bouwden. Behalve de betrokkenheid van mijn oudste broer is het wel aardig om te vermelden dat mijn

grootvader als lid van de orgelcommissie in 1933 betrokken was bij de bouw van het eerste Leefflang-orgel in de Christelijk Gereformeerde Emmastraatkerk te Vlaardingen. Mijn grootvader bouwde in samenspraak met Ernst Leefflang het orgelbalkon, de houten achterwand en klankbord(schelp) boven het orgel. Bij Leefflang leerde ik alle facetten van het orgelmakersambacht. Ik werkte mee aan diverse nieuwbouw- en restauratieprojecten voor o.a. de Sint Jan in Gouda. Bovendien werd ik in de gelegenheid gesteld om een orgelbouwkundige opleiding in Duitsland te volgen. Behalve dat ik aan de Orgelbau Fachschule in Ludwigsburg en de Handswerkkammer in Stuttgart een officieel orgelmakersdiploma behaalde kreeg ik de gelegenheid om me internationaal te oriënteren op de orgelbouw. In 1995 werd Leefflang overgenomen door Orgelmaker Reil te Heerde.

Hoewel de interesse voor de orgels altijd is gebleven is mijn levensweg kennelijk anders geleid. Het orgel stond in mijn leven te veel op de eerste plaats. Ik maakte een uitstap naar de interieurbouw en ging me steeds meer

Mason Hamlin uit 1892 in restauratie (situatie 2020)

*Sionkerk Gereformeerde Gemeente Vlaardingen
(Leeflang 1977)*

*Het Dekker-Slooff-orgel in de ontmoetingshal van Sionkerk
te Vlaardingen (situatie 1997).*

interesseren in mensen en management. Ik volgde een hbo-opleiding bedrijfskunde en kreeg al snel de verantwoordelijkheid van een groot interieur(bouw)bedrijf. Eerst als bedrijfsleider en later als directeur. Als nevenfunctie was ik betrokken bij mbo-vakopleidingen, waardoor ik bestuurlijk steeds meer in het onderwijs terecht kwam. Sinds 2011 maakte ik definitief de overstap naar het voortgezet onderwijs en ben sindsdien als directeur verantwoordelijk voor Driestar-Wartburg College, locatie Marnix te Dordrecht.

Toch is de affiniteit met orgels en orgelbouw altijd gebleven. In 1996/97 plaatsten we met de overige organisten een Dekker-Slooff orgel (1915) in de Ontmoetingshal van de Sionkerk. De orgelkas werd in eigen beheer gemaakt.

In mijn vrije tijd ben ik al een aantal jaren bezig met de restauratie van een uniek drieklaviers Mason Hamlin harmonium uit 1892.

*Hoe ben je bij de OAC terechtgekomen, sinds wanneer
(en met wie)?*

Vanaf de tachtiger jaren werd mij regelmatig om orgeladvies gevraagd. Dat betrof ook renovatie- en uitbreidingsprojecten binnen de Gereformeerde Gemeenten. Het was een strategische zet van het toenmalige VOGG-bestuur

*Voor verdere informatie over de (historische) orgels
van de Ger. Gem. te Vlaardingen zie de website:
[www.gergemvlaardingen.nl/welkom/commissies/
orgelcommissie](http://www.gergemvlaardingen.nl/welkom/commissies/orgelcommissie)*

om de voorzitter te laten vragen of ik voor de OAC wilde gaan adviseren. Ik kwam in een club met ervaren collega's. Bert van Bezooijen, Dick den Engelsman, Anton van Hel en Paul Wols. Zij hadden allen al tientallen projecten gerealiseerd. Ik werd de opvolger van Paul die het werk stapsgewijs aan mij overdroeg. De samenwerking met Paul, de gesprekken met vele anekdotes, maakte het werk voor de OAC bijzonder. Bert en Anton hebben te kennen gegeven hun werkzaamheden na vele decennia te willen beëindigen, waardoor we nu op zoek zijn naar nieuwe uitbreiding van de OAC. Als ik terugkijk verwonder ik me erover dat ik alle zakelijke en orgelbouwkundige ervaring en kennis mag inzetten ten behoeve van de gemeenten en indirect voor de gemeentezang in de eredienst. Sowieso is het OAC werk breder dan alleen orgelbouwkunde. Je werkt nauw samen met organisten en kerkenraden die allemaal een eigen mening en voorkeur hebben. Mooi om voor iedere situatie weer tot consensus te komen om een instrument voor de begeleiding van de gemeentezang te realiseren.

Daarbij is ook een projectmatige en zakelijke aanpak van belang.

Wat zijn je drie mooiste projecten geweest als OAC-lid?

Deze vraag doet me denken aan een orgelbouwer die aan het einde van zijn carrière de vraag kreeg wat het mooiste orgel was dat hij ooit gebouwd had. Na enig nadenken was zijn antwoord; „Het mooiste orgel? .... Dat moet nog gebouwd worden!“ Dat zou je ook over de geadviseerde projecten kunnen zeggen. Ieder project is uniek! Het einddoel is een mooi en goed functionerend orgel voor de gemeente. Het zijn kostbare instrumenten en de verantwoording voor kerkraden, orgelcommissies, organisten en adviseurs is niet gering. Daarbij heb ik met name de gemeentezang voor ogen en denk ik ook aan de volgende generaties. Zie de website van onze vereniging: www.vogg.nu/oac.

Wat vind je belangrijk bij het advieswerk? Hoe pak je de adviestaak op bij een aanvraag?

Veelal is het voor kerkraden, organisten en beheerders de eerste keer dat zij verantwoordelijk zijn voor een orgelbouwkundig project. Dat vraagt om specifieke kennis. In de eerste plaats van orgelbouwkunde maar ook van alle aangrenzende gebieden. Te denken aan bijvoorbeeld de akoestiek en het klimaat rond het orgel (zie artikelsree in Kerk & Muziek 2026). We werken met geld wat door gemeenteleden bijeen wordt gebracht. Een orgel gaat als het goed is langer mee dan een mensenleven. Laten we ervoor zorgen dat onze kinderen later dankbaar zijn dat we nu geïnvesteerd hebben in kwaliteit. Daarvoor is het nodig dat een adviseur breed georiënteerd en geïnteresseerd is. Voortdurende oriëntering en verdieping blijft van belang. Bij een advies wordt na de kennismaking eerst de vraag van de opdrachtgever geformuleerd. Dat blijkt in de praktijk vaak al een opgave. Meestal zijn meerdere referentiebezoeken nodig om te bepalen welk type orgel of klankbeeld we willen realiseren. Na het opstellen van een bestek, het aanvragen van offertes komt de offertebeoordeling. Orgelcommissies worden graag door onafhankelijke adviseurs geholpen om het proces te begeleiden, de offertes goed te lezen, te begrijpen en vergelijken. Na selectie en opdracht kunnen de orgelbouwers aan de slag. Adviseurs volgen de werkzaamheden van de orgelbouwers in de werkplaats en in de kerk. Beoordelen de gehele periode van uitvoering de kwaliteit en controleren op juistheid van de facturen in relatie tot de stand van de werkzaamheden. Het laatste traject is het mooiste; de intonatie. Prachtig om iedere orgelpijp te laten resoneren met de ruimte en tot een harmonieuze samenklank

Mason Hamlin uit 1892 in restauratie (situatie 2020)

te komen. De eerste keer dat de zingende gemeente door het orgel wordt begeleid vind ik altijd indrukwekkend, de kroon op het werk!

Wat is voor jou een 'goed' orgel? Waaraan moet het voldoen?

Een goed orgel is in onze kerkelijke traditie in de eerste plaats een kwalitatief gemeentezang-orgel. Instrumenten die meerdere generaties meegaan. Een adviseur is niet aangesteld om wensenlijstjes van organisten in te vullen of eigen hobby uit te oefenen. We hebben de verantwoording om de juiste keuzes te maken en binnen het kader van de mogelijkheden een optimaal resultaat te bereiken. Om dat te realiseren is kennis en ervaring nodig. Met name ook vakmanschap van de orgelmakers en adviseurs. Met de vele kerksluitingen zien we dat nieuwbouw terugloopt en voor restauraties is steeds minder geld beschikbaar. Er dreigt veel ambachtelijk vakmanschap verloren te gaan. Als het gaat om waar een mooi orgel aan moet voldoen dienen we te beseffen dat een orgel alleen voldoet als het geheel klopt. De eerste voorwaarde is wel de akoestiek. Ook wel het belangrijkste register genoemd. Een voorzitter van een bouw- en orgelcommissie wenste eens een orgel zoals in de Bovenkerk in Kampen. Of we als adviseur daarvoor konden zorgen. Dat hebben we toegezegd mits er voldoende budget zou zijn en vooral een

vergelijkbare akoestiek. Het werd echter een laag kerkgebouw met een minimale akoestiek.....

Welke orgels spreken je bijzonder aan?

Als adviseur ben ik altijd terughoudend in het uitspreken van mijn voorkeur voor een bepaalde stijl. Bovendien is het soms lastig vast te stellen wat wordt bedoeld. Ik denk aan die organist die een Noord-Duits barok orgel romantisch noemde. Nu was het inderdaad een schitterend orgel maar in dit verband toch wel verwarrend. Persoonlijk kan ik orgels van de vroege renaissance tot en met de late romantiek waarderen. Dat past echter niet altijd in onze sobere calvinistische eredienst. Voor de begeleiding van de gemeentezang moet gedacht worden aan een draagkrachtige en tegelijkertijd transparante klank, een duidelijke opbouw van een prestantenplenum met fraaie fluiten en een belangrijke rol voor de tongwerken. Dan kom je terecht bij de Nederlandse orgels halverwege de achttiende eeuw.

Terug naar het orgelspelen. Ben je kerkorganist en zo ja waar?

Als eenvoudige amateurorganist laat ik andere organisten graag voor gaan. Daar kan ik meer van genieten dan van mijn eigen spel. Binnen de gereformeerde gemeente te Vlaardingen ben ik een van de vier organisten en speel ik iedere maand een dienst. Ik vind het mooi om ook als organist dienend bezig te zijn. Het is een voorrecht dat we onbeperkt op ons Leefflang-orgel kunnen oefenen. Thuis speel ik graag op het Mason-Hamlin harmonium en in de late uurtjes op mijn clavichord. Ieder instrument vraagt om een eigen aanpak en muziekstijl. Die breedte waardeer ik.

Welke aspecten zijn voor jou van belang bij het orgelspel voor, tijdens en na de eredienst? En waar liggen jouw voorkeuren qua stijl?

Orgelspel in de eredienst moet altijd dienend zijn. Stichtelijk klinkt misschien ouderwets maar zo hoort het wel, opbouwend en ondersteunend, passend in de eredienst. Voorspelen zijn geen 'deuntjes of vrolijke wijsjes' maar een inleiding op de te zingen Psalm, herkenbaar en richtinggevend. Wij hebben het voorrecht dat we kunnen putten uit een rijke gemeentezangpraktijk en er worden nog steeds goede psalmbewerkingen geschreven. Ik ben een organist die eenvoudig en verantwoord orgelspel wil verzorgen. Iedere noot probeer ik tot z'n recht te laten komen. Regelmatig speel ik voorspelen van mijn OAC-voorganger Paul Wols. Zijn muziek is verantwoord, heeft iets deftigs en is goed speelbaar.

Wat wil je tenslotte nog kwijt?

Mogelijk zijn er collega's die zich interesseren om als orgeladviseur aan de slag te gaan. Laat ze rustig op de oproep reageren. Of we nu orgels adviseren, vervaardigen of bespelen, laat het vakwerk zijn! Organisten zijn verplicht om te woekeren met de talenten en moeten blijven studeren. Een goed resultaat ontstaat alleen als alles klopt en in de juiste verhouding staat. Dienstbaar voor de gemeente en tot eer van God.

Soli Deo Gloria!

Hartelijke dank voor je tijd en het delen van je waardevolle inzichten en het boeiende inkijkje in het adviseurswerk. Vooral het dienstbare aspect dat je naar voren brengt is een voorbeeld voor ons allen.

Herman den Hollander aan de klavieren van het Leefflang-orgel te Vlaardingen (2026)

Nieuw bij de VOGG!

Om onze activiteiten nog beter onder de aandacht te brengen, introduceren we het nieuwe WhatsApp-kanaal van de VOGG. In dit kanaal worden door de VOGG georganiseerde activiteiten gemeld door middel van een mooie flyer. Activiteiten zoals de LOSD, de jaarvergadering, regionale excursies en de CKO-cursus. In dit kanaal is iedereen welkom, leden en niet leden. We hopen hiermee uw meer bekendheid en deelnemers te krijgen voor de activiteiten van de VOGG!

Uw steentje bijdragen aan het succes van dit kanaal kan door:

- de kanaallink op uw status te zetten
- de flyers van de activiteiten door te sturen naar uw muzikale contacten
- of de flyers op uw status te zetten

Reageren kan met een emoji:

VOGG
WhatsApp-kanaal

Scan deze QR-code met de camera om dit kanaal te bekijken of te volgen.

Een van onze leden vroeg nog eens aandacht voor het klimaat rondom onze orgels. In 2014 heeft er in Kerk en Muziek een serie artikelen gestaan over klimaatbeheersing. De komende uitgaven van Kerk & Muziek zullen we hieraan opnieuw aandacht besteden. Het thema blijkt onverminderd actueel. Door onder andere ondeskundige toepassing van moderne verwarmingssystemen ontstaat er steeds vaker ernstige schade aan de orgels met hoge kosten als gevolg. Veel ellende had voorkomen kunnen worden als er deskundig advies was gevraagd. Naast orgelbouwkundige begeleiding kan onze Orgelbouw Advies Commissie (OAC) adviseren in zaken die van invloed zijn op het orgel. Te denken aan onder andere verbouwingen, verduurzaming, klimaatinstallaties, akoestiek, weersomstandigheden en stookprotocollen. Een goed beheer van de kerkelijke goederen is een eerste verantwoordelijkheid voor kerkenraden, gebouwbeheerders, kosters, onderhoud- en bouwcommissies. Echter ook voor organisten is hier een belangrijke rol weggelegd. Iedere aanpassing in het kerkgebouw heeft consequenties voor het orgel. Een organist kan tijdig signaleren en aandacht vragen voor deskundig advies en begeleiding. Helaas zien we dat, met de beste bedoelingen, de verkeerde beslissingen worden genomen. Te vaak wordt door de gemeentelieden zuur leergeld betaald!

Klimaatbeheersing rond het orgel (deel 1)

Een droog binnenklimaat bedreigt de gezondheid van de mens en is funest voor boeken, meubels, houten betimmeringen en orgels. Met name in perioden van vorst kan de relatieve luchtvochtigheid schadelijke waarden bereiken. In de loop van de jaren is alleen al in Nederland voor miljoenen Euro's schade aan orgels ontstaan. Oorzaak is een te lage relatieve luchtvochtigheid. Organisten, gebouwbeheerders, kosters en orgelmakers hebben hun verantwoordelijkheid. In een serie artikelen een korte uitleg van de materie en enkele praktische tips vanuit de jarenlange praktijkervaring van 'onze' orgelbouwadvis commissie (OAC).

RELATIEVE LUCHTVOCHTIGHEID (RV)

De relatieve luchtvochtigheid is het percentage van de hoeveelheid vocht die de lucht maximaal kan bevatten. Een waarde van 100% wijst op de maximaal hoeveelheid waterdamp. De lucht is verzadigd van vocht. Bij een relatieve luchtvochtigheid van 50% bevat de lucht bij de heersende temperatuur de helft van de maximale hoeveelheid waterdamp. De hoeveelheidvocht die lucht kan bevatten is afhankelijk van de temperatuur. Warme lucht kan meer vocht bevatten dan koude lucht. Door de daling van de temperatuur zal de relatieve luchtvochtigheid oplopen.

Een voorbeeld: In een kerkzaal is het 20 graden Celsius. De relatieve luchtvochtigheid is hoog, namelijk 80%. Buiten is het 0 graden. De ruimte is gescheiden van de buitenlucht door een raam met enkele ruit. De warme lucht zal drastisch afkoelen tegen de ruit. De relatieve luchtvochtigheid zal oplopen tot 100% en zal condenseren. Op de ruit zien we aan de binnenzijde druppeltjes water.

Nog een voorbeeld: De relatieve luchtvochtigheid zal afnemen als de temperatuur stijgt. Een kerkruiimte die zaterdag nog een acceptabele relatieve luchtvochtigheid aangeeft kan door het inschakelen van de verwarming zondagochtend opeens kritische waarden bereiken. Daarbij moeten we bedenken dat het orgel vaak enkele meters hoger staat. In de praktijk wordt voor iedere hogere meter één graad Celsius opgeteld. Dat betekent dat het boven, bij het orgel, aanmerkelijk warmer zal zijn dan op de kerkvloer. De relatieve luchtvochtigheid is rondom het orgel als gevolg van de hogere temperatuur veelal lager dan op de kerkvloer! Deskundigen adviseren een RV van minimaal 40% en maximaal 60%. Richtlijn is 50%.

Relatieve luchtvochtigheid: minimaal 40% en maximaal 60%

De gevolgen van te droge of vochtige omstandigheden zijn niet gering. Herstel is veelal kostbaar!

TE DROOG

RV-waarde onder 40%

- Krimp van houten onderdelen
- Scheuren in windladen, pijpstokken, klavieren
- Loslatende lijmverbindingen
- Pijpen raken ontstemd (met name houten pijpen)
- Toetsen liggen ongelijk

TE VOCHTIG

RV-waarde boven 60%

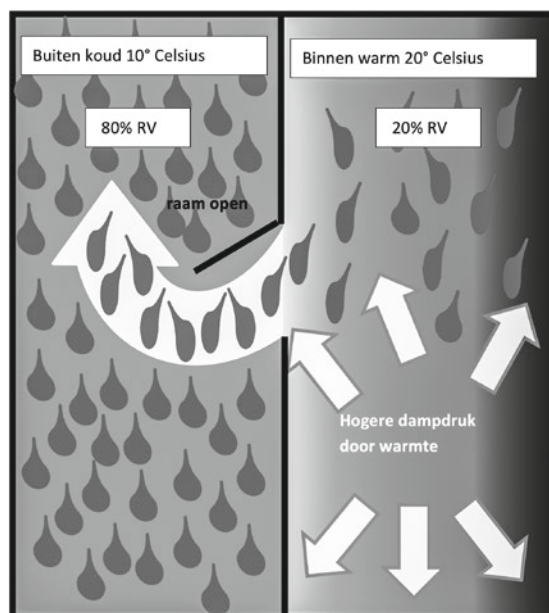
- Schimmelvorming (hout, leer, vilt)
- Corrosie van metalen onderdelen en pijpen
- Vervormende of klemmende toetsen
- Aanslagproblemen, plakkende en knellende mechaniek
- Sneller verval van leer (balgen!)

De praktijk leert ons dat goed geconstrueerde orgels die staan in een ruimte met een gemiddelde relatieve luchtvochtigheid van 50% geen schade ondervinden van een kortdurende fluctuatie. Wanneer meerdere dagen achter elkaar de relatieve luchtvochtigheid onder de minimale waarde van 40% komt, dreigt er directe schade en dient actie te worden ondernomen.

Het verdient aanbeveling om zowel de temperatuur als de Relatieve Luchtvochtigheid (continu) te registreren. Bij voorkeur op verschillende plaatsen in het kerkgebouw, maar in elk geval in de directe omgeving van het orgel. Hierdoor wordt het eigen inzicht vergroot, maar ook deskundigen zullen een betere diagnose kunnen stellen als er voldoende meetgegevens beschikbaar zijn.

WAAROM IS DE LUCHT IN DE WINTER BINNEN ZO DROOG?

De relatieve luchtvochtigheid kan in een kerkruiimte in de winterperiode in korte tijd uitdrogen. Door het verwarmen stijgt de temperatuur in de kerkruiimte maar zakt de relatieve luchtvochtigheid. De hogere dampdruk in de ruimte laat vocht naar buiten 'ontsnappen'. Ventileren in de wintermaanden heeft verlaging, van de toch al lage relatieve luchtvochtigheid, als gevolg.

Door de hogere dampdruk zal de toch al lage RV verder afnemen.

In gesprek met Jan Peter Teeuw

Niet alle lezers van dit blad zullen je kennen. Wil je jezelf voor ons introduceren?

Ik ben Jan Peter Teeuw, in 1987 geboren in Nijkerk, maar inmiddels al meer dan 30 jaar woonachtig in Ridderkerk. Thuis groeide ik op met het orgel: mijn vader speelde regelmatig, en ik weet niet beter of ik vond het instrument razend interessant. 's Zondags gingen we naar de Grote Kerk, en de klank van het Van Deventer-orgel daar vond ik fascinerend.

In Nijkerk heb ik even orgellessen gehad van mijn vader, maar dat was niet zo'n succes... Toen we naar Ridderkerk verhuisden, kreeg ik orgellessen van Johan den Hoedt, eerst thuis, al snel in de Singelkerk. Na een jaar of tien les bij Johan ben ik overstapt naar Arjen Leistra, en heb ik daar een aantal jaar les gehad.

Sinds mijn 12^e jaar begeleid ik kerkdiensten in Ridderkerk en omgeving. Op dit moment speel ik in Ridderkerk in de Singelkerk, de Wilhelminakerk (mijn thuisgemeente) en de Christus is Koningkerk. Daarnaast begeleid ik veel koren, en geef ik elk jaar een aantal orgelconcerten – al met al speel ik zo'n 70 uitvoeringen per jaar.

Door de jaren heen heb ik een aantal koren gedirigeerd. Op dit moment dirigeer ik in Ridderkerk het Chr. Koor 'Rejoice' en Vocalgroup Voice. Ook heb ik meegewerkt aan heel wat opnamen, waaronder een aantal orgelalbums, opgenomen in Ridderkerk, Purmerend, Leeuwarden, Kampen, Brielle en Zoetermeer.

Je combineert de muziek nog steeds met een baan in het onderwijs?

Dat klopt ja! Na het voortgezet onderwijs heb ik best in dubio gezeten: wordt het conservatorium, of pabo? Uiteindelijk heb ik voor de pabo gekozen, en daar heb ik nooit spijt van gehad. De afgelopen jaren heb ik mijn muzikale activiteiten altijd gecombineerd met een (parttime) baan in het onderwijs: eerst als leerkracht, later als onderwijsadviseur en nu als schooldirecteur.

Je bent al jaren kerkorganist in Ridderkerk. Kun je iets vertellen over de orgels die je zondags bespeelt?

In de Singelkerk staat het eerste orgel van Van den Heuvel. Het is een groots opgezet drie-klaviers instrument met een prachtig front, gebouwd in klassiek-Hollandse stijl met toevoeging van Frans-georiënteerde tongwerken. Qua registeraantal is het orgel eigenlijk helemaal niet ontzettend groot ('maar' 32 stemmen), maar het heeft een enorme draagkracht en power. De klank blijf ik inspirerend vinden! In de Wilhelminakerk in Slikkerveer speel ik op een orgel van Peter Huijser, eveneens gebouwd in klassiek-Hollandse stijl. Het is een heel 'compleet' instrument: alle registers die je zou wensen voor een samenzang-orgel zitten erop, en alles mengt goed. En wat heel fijn is: de gemeente zingt hier heerlijk!

Een aantal keer per jaar speel ik ook in de Christus is Koningkerk, eveneens in Slikkerveer. Daar staat een klein Van Vulpen-orgel met 10 registers, gebouwd volgens de barokke principes, en in oude stemming. Heel anders dan de andere twee orgels dus, maar ook dit is een prachtig instrument, dat heel fraai geïntoneerd is.

Je zei net: "...alles wat je zou wensen voor een samenzang-orgel". Wanneer is een orgel geschikt voor samenzang?

Ik denk dat heel veel orgeltypen geschikt zijn voor het begeleiden van samenzang, mits het orgel maar voldoende draagkracht heeft.

Als organist vind ik het wel prettig wanneer je een aantal registers hebt waarmee je de samenzang ook uitkomst kunt begeleiden. Een wat breder palet aan 8-voeten om mee te 'kleuren' is ook fijn – ik kan erg genieten van de verzadigde klank van een jaren-30-electropneumaat, en vaak zijn dat hele geschikte orgels om mee te begeleiden.

Hoe geef je diensten muzikaal vorm? Hoe bereid je je voor?
In de regel krijg ik op donderdag of vrijdag de liturgie.

INTERVIEW

Meestal zoek ik daar dan op zaterdag passende muziek bij: een aantal bewerkingen om voor de dienst te spelen (vaak over een lied dat past bij het thema van de dienst of het kerkelijk jaar), een aantal korte voorspelen en een bewerking voor de collectezang.

In kerkdiensten improviseer ik relatief weinig, meestal alleen bij de psalm na de preek. Er is de afgelopen jaren ontzettend veel mooie muziek uitgegeven, en daar maak ik graag gebruik van. Denk bijvoorbeeld aan de bundels van Dick Sanderman, Lennart Morée, Gerard de Wit, Margaretha de Jong, maar ook de muziek van Klaas Jan en Jan Mulder speel ik graag, evenals op z'n tijd een bewerking van Asma en Zwart.

In de Singelkerk en de Wilhelminakerk zingen we voornamelijk psalmen, aangevuld met liederen uit Weerklank. In de Christus is Koningkerk worden ook andersoortige liederen gezongen. Daar krijg ik soms de vraag: kan dat

lied niet beter met piano, of met YouTube? Daar ga ik nooit in mee: alles kan begeleid worden op orgel, mits je als organist maar ritme-vast speelt, en je moet een eigentijds lied natuurlijk niet op dezelfde manier begeleiden als een psalm.

Wat is voor jou goed kerkelijk orgelspel?

Het belangrijkste is dat er beheerst en verzorgd gespeeld wordt. Goed kerkelijk orgelspel is nooit gejaagd of gehaast, ook niet in virtuoze passages. In welke stijl er dan gespeeld wordt, maakt niet zo uit. Wel is het goed je te realiseren dat het grootste gedeelte van de kerkgangers geen orgelliefhebber is. Die mensen mag je af en toe best eens prikkelen met een stevig barok-preludium of juist iets eigentijds, maar je moet de kerkganger niet te vaak tegen de haren in strijken. Uiteindelijk willen mensen vooral 'lekker zingen'.

En hoe laat je de kerkgangers dan 'lekker zingen'?

Wees duidelijk, neem de leiding, en speel vooral maat- en tempovast: niet wachten dus aan het begin van de regel, en goed tellen tussen de regels. Laat de gemeente de cadans voelen. Dat kan bijvoorbeeld met een doorlopende bas, zeker tussen de regels.

Veel lezers van dit blad begeleiden zondags isometrische samenzang. Wat vind je van isometrische samenzang?

Ik begeleid zelf nog maar zelden isometrisch, maar als het toch het geval is, kan ik er echt van genieten! De kunst is wel om ook isometrische samenzang netjes in de cadans door te laten lopen, en mijn ervaring is dat dat heel goed kan.

Overigens: als er 'gemopperd' wordt dat de gemeente traag inzet, heeft dat vaak te maken met een organist die tussen de regels niet goed telt – wanneer zo'n gemeente zonder begeleiding zingt, gaat het vaak prima in de maat!

Je hebt de afgelopen jaren behoorlijk wat bundels bladmuziek uitgegeven: de teller staat inmiddels op bijna 60 uitgaven... Hoe is dat zo gegaan?

Al op de basisschool vond ik het leuk om eigen ideeën op te schrijven. Ik heb zelfs nog een stapel van die kladjes, alhoewel die nu voor mij volstrekt onleesbaar zijn... In mijn tienerjaren werd dit noteren serieuzer, zeker toen ik met een digitaal notatieprogramma ging werken.

In 2005 improviseerde ik in Ridderkerk over 'Ere zij aan God de Vader'. Kort daarna kreeg ik van iemand een opname daarvan. Ik heb die opname toen genoteerd, en spontaan bedacht dat het wel leuk zou zijn om die bewerking ergens uit te geven. Heel veel vertrouwen in een positieve reactie

van een uitgever had ik niet trouwens, want ik stuurde de bewerking meteen maar naar vier uitgevers... Tot mijn verbazing reageerden die alle vier enthousiast! Ik ben toen verder gegaan met Cor van Dijk van (toen nog) Cantique. Al snel vroeg Cor om een tweede bundel. In die bundel plaatste ik mijn bewerking over Psalm 130. Deze bewerking schreef ik toen ik 15 jaar oud was. Dankzij de opname van André van Vliet van deze bewerking op één van de eerste orgel-dvd's kenden veel organisten de bewerking al, dus deze bundel verkocht heel goed – er zijn de afgelopen jaren honderden exemplaren van verkocht over heel de wereld.

Na deze bundels ben ik blijven schrijven en publiceren, en inmiddels zijn we inderdaad bijna 60 bundels verder, bij diverse uitgeverijen. Niet alleen met orgelmuziek trouwens: ik heb ook zo'n 25 bundels geschreven met instrumentale muziek.

Wat typeert jouw bewerkingen?

Veel muziek is geschreven in een klassiek-romantisch idioom. Ik zie de meeste bewerkingen als 'gebruiksmuziek': functionele bewerkingen die 's zondags goed dienst kunnen doen, en die voor de kerkgangers goed in het gehoor liggen. Dat laatste sluit natuurlijk niet uit dat het technisch wel moet kloppen, zowel muziektheoretisch, maar ook qua opbouw en vormvastheid.

Als het gaat om het schrijfproces: veel bewerkingen staan relatief snel op papier, maar ik vind het ook ontzettend leuk om een hele avond te puzzelen op een goede canon in de kwint of een trio.

Je hebt nu een bundel korte voorspelen bij alle 150 psalmen uitgegeven. Kun je iets zeggen over deze uitgave?

Bij uitgeverij Opus 10 had ik al vier bundels met korte voorspelen gepubliceerd, dus toen uitgever Ruben Wouters van Sthenos Musica me benaderde of ik een bundel met 150 voorspelen wilde maken, hield ik dat eerst een beetje af. Hij bleef zo enthousiast aandringen, dat ik hem vanzelf toegezegd heb om er toch eens naar te kijken. Ik ben toen wat voorspelen gaan noteren, vooral om zelf in te kunnen schatten hoe lang ik over zo'n bundel zou gaan doen. Dat bleek veel sneller te gaan dan ik van tevoren kon inschatten: uiteindelijk schreef ik in een krappe tien weken 181 voorspelen.

Waar moet een goed voorspel eigenlijk aan voldoen?

In mijn bundel ben ik van een paar uitgangspunten uitgegaan. Sowieso moet de thematiek van het voorspel een duidelijke relatie hebben met de melodie van de psalm. In de tweede plaats moet de sfeer van het voorspel pas-

send zijn bij de tekst van de psalm. Daarnaast is een voorspel een uitnodiging en een aansporing om te zingen. Zeker bij een lofpsalm mag de gemeente 'enthousiast' gemaakt worden. Verder is een functioneel voorspel niet te lang.

Soms wordt gesteld dat een goed voorspel ook het zangtempo aangeeft, maar in gemeenten waar uitsluitend of voornamelijk psalmen gezongen worden, vind ik dat geen vereiste: in die gemeenten ligt het zangtempo al min of meer vast.

Wat zou je (amateur)kerkorganisten willen meegeven?

Met het gevaar om nu wat belerend of 'schoolmeesterachtig' over te komen, zomaar een paar dingen die bij me boven komen...

Het belangrijkste is denk ik: blij voortdurend kritisch op jezelf, en blij bescheiden. Het kan echt geen kwaad je regelmatig te beseffen dat het grootste gedeelte van de kerkgangers niet bijzonder geïnteresseerd is in je orgelspel... Sta open voor adviezen van anderen – en ook in het gemopper van een kritisch gemeentelid kan best een kern van waarheid zitten!

Daarnaast: denk niet te snel dat je kunt improviseren. Natuurlijk, het niveau van bijv. Gerben Mourik of Roeland de Reuver is aan weinigen gegeven (dat kan ik ook niet!), maar wanneer je improviseert, is het wel prettig als je iets weet van vormen, stijlen en harmonieeler. Ik hoor liever een eenvoudige bewerking van muziek, dan een eindeloze brij geïmproviseerde akkoorden zonder kop of staart.

Gemeentezang begeleiden is een verantwoordelijke, maar ook een prachtige taak. Ik hoop vooral dat iedere kerkorganist daar zelf ook echt van kan genieten!

Monument voor Charles de Wolff

Op maandag 6 oktober 2025 werden in het AFAS-Theater in Leusden voor de 65ste keer de Edisons Klassiek uitgereikt. Wat is dit voor een prestigieuze onderscheiding? De Edison is de oudste muziekprijs in Nederland, vergelijkbaar met de Britse- en de Amerikaanse Grammy Awards. De onderscheiding bestaat uit een bronzen beeld vervaardigd door beeldhouwer Pieter d' Hont en de uitreiking ervan valt uit- een in drie muzikale genres: Klassiek, Pop en Jazz.

Spoedig na de eerste uitreiking van de Edison Klassiek in 1966 staat het Zwolse Schnitgerorgel met organist Charles de Wolff volop en onverwachts volop in de (inter) nationale belangstelling. Op 3 juni dat jaar kopt het Nieuwsblad voor het Noorden met vette kapitaalletters: 'Charles de Wolff enige Nederlandse winnaar Klassieke Edisons.', en Tubantia van dezelfde datum geeft weer 'de Edison die aan de Enschedese organist-dirigent Charles de Wolff is verleend is de eerste Edison die voor een orgelplaat wordt verstrekt'. Het betreft een Diskanto-opname van de Bach-werken Passacaglia en Fuga in c, Fantasie in G, Toccata en Fuga in F en het orgelkoraal „O Mensch beweine dein' Sünde gross", gespeeld op het Schnitgerorgel van de Michaeliskerk te Zwolle.

Zijn mede-prijswinnaars waren onder andere de pianist Vladimir Ashkenazy, en de dirigenten Igor Strawinsky, Charles Münch, Karl Böhm en Antal Dorati. Charles de Wolff is dan nauwelijks 34 jaar oud, als hem deze hoge onderscheiding al ten deel valt.

In het najaar, op 28 oktober 1966, krijgt hij in het Concertgebouw te Amsterdam, op het Grand Gala du Disque, uit handen van minister Mr. M. Vrolijk van Cultuur, Recreatie en Maatschappij, zijn Edison uitgereikt voor bovengenoemde grammofoonplaat met orgelwerken van Johann Sebastian Bach (1685-1750), opgenomen op het Schnitgerorgel in de Grote- of St. Michaëlskerk in Zwolle.

In één van de vele interviews die volgen op deze hoge muzikale onderscheiding wordt aan hem gevraagd over de toenmalige Bach-interpretaties (situatie 1966) :

Charles de Wolff Noorderkerk Enschede (1947)

„Dat is eigenlijk heel moeilijk te zeggen”, het hangt alles zo af van je eigen persoonlijkheid. Wat de opvatting betreft bewonder ik het meest de Münchener organist Karl Richter, meer dan Helmut Walcha, die vaak een te licht en te speels beeld van Bach geeft. De historie neem ik als leidraad, maar historiseren doe ik beslist niet. Ik wil een levendige Bach, motorisch waar dat nodig is, zoals bijvoorbeeld in de Toccata in F Dur, vrij waar de constructie van de muziek dat vraagt, zoals bijvoorbeeld in het Adagio uit de Toccata, Adagio en fuga in C. Ten aanzien van de frasering, articulatie en de manueelwisselingen hebben we aan de historische leidraad heel veel, maar daarnaast moet er ook nog muziek gemaakt worden, een volledig levende Bach tevoorschijn komen, moet er speelvreugde zijn en inzicht in de structuur van het werk. Wat dit betreft heb ik heel veel geleerd van mijn helaas overleden leraar Dr. Anthon van der Horst.”
(Nieuwsblad voor het Noorden van 7 juni 1966)

De betekenis van deze hoge muziekprijs was voor De Wolff enorm groot. Zijn naam als Bach-vertolker werd alom (h) erkend. Binnen de vele Bach-uitvoeringen die later volg-

Charles de Wolff met orgelwerken van Cornelis de Wolff

Charles de Wolff orgelwerken Max Reger

den is zijn interpretatie te typeren als *'absoluut tijdloos'* en belangrijk effect voor 'Zwolle' was dat de combinatie 'Schnitger / De Wolff' zeer geslaagd was: een hechte relatie tussen de 18^e-eeuwse orgelbouwer en de 20^e-eeuwse musicus. Het Schnitgerorgel wordt tot op de huidige dag geassocieerd met Charles de Wolff. Hij noemde het ooit in een interview 'het eerste orgel wat pas echt goed gerestaureerd was' en uiteindelijk was hij degene welke het instrument na de zeer geslaagde restauratie door Flentrop in de 50-er jaren zagezegd 'op de kaart' heeft gezet. Niet alleen door zijn vele Bach-uitvoeringen, maar ook de grote werken van Max Reger (1873-1916) en modernere hedendaagse muziek kregen in Zwolle door hem een breed gewaardeerd podium. Onlosmakelijk is hij ruim een halve eeuw met het Zwolse culturele muziekleven verbonden geweest, vanaf zijn eerste concert in de Bethlehemsekerk op 28 september 1951 tot en met zijn laatste bespeeling in 2005.

Een *'moment voor een monument'* voor Charles de Wolff in het Academiehuis; zou dat niet gepast en terecht zijn? Voorbeelden genoeg!

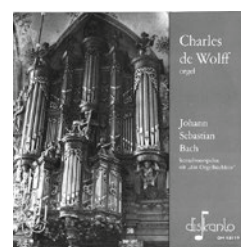
Mozart speelde in 1766 een uurtje op het Müllerorgel in de Grote- of St. Bavokerk in Haarlem wat hem een ingemetselde plaquette opleverde. In de 'orgelkamer' van het beroemde orgel in de St. Sulpice in Parijs, is Charles Marie Widor vereeuwigd met een buste; hij was er van 1870 tot 1934 maar liefst 64 jaar lang organist. Tegen de noord-

westelijke zijde van kolom 29 in de Oude Kerk van Amsterdam is bij het orgel een roodkoperen gedenkplaat aangebracht ter nagedachtenis aan de organist Feike Asma (1912-1984). Het opschrift luidt: 27 september 1986 van zijn vrienden. *'Ik zal den Heere prijzen in mijn leven: ik zal mijn God psalmen zingen terwijl ik nog ben'*. Psalm 146:2. Hij was immers degene welke het instrument beroemd had gemaakt, en op 30 april 2022 werd in de Kamper Bovenkerk een schilderij onthuld van Willem Hendrik Zwart die er van 1954 tot 1995 organist was. En 'last but not least': de Nieuwe Kerk in Amsterdam kent 'Schrijversstenen' als literaire herinneringen.

Een 'gedenksteen van herinnering' aan Charles de Wolff, geplaatst ergens in de buurt van het Schnitgerorgel in het monumentale Academiehuis De Grote Kerk: Stichting Schnitgerorgel Zwolle, Stichting Academiehuis, Gemeente Zwolle, Provincie Overijssel, Sponsors, etcetera: verenigt u te tesaam!

Orgel Michaelskerk Zwolle waar Charles De Wolff vele concerten heeft gegeven en LP /CD /Video-opname's heeft gemaakt.

Charles de Wolff
single 45 EP Grote Kerk
Zwolle

POZC 9 september 1953

‘Kleine Bavo’ in Yerseke

“Tjonge, wat een tempel!” Vier leden van de orgelbouwredactie rijden de oprijlaan van de nieuwgebouwde Gereformeerde Gemeente Yerseke op. Vandaag bezoeken we het vernieuwde Van den Heuvel-Boogaard-orgel in deze kerk. In een enkel woord: groots.

We worden heel hartelijk ontvangen door leden van de orgelcommissie en de koster. Ook orgelbouwer Ide Boogaard schuift aan. Speciaal voor ons Hollanders wordt bij de koffie een Zeeuwse bolus geserveerd. Veel tijd om te praten nemen we niet; we spoeden ons al gauw naar de kerkzaal om de klank met eigen oren te horen. Want zoals Ide Boogaard zegt: “De klank, daar gaat het uiteindelijk om.”

VAN DEN HEUVEL BOUWT EEN ORGEL

Het huidige orgel vindt zijn oorsprong in het instrument dat Jan L. van den Heuvel in 1984 opleverde. In 1979 ontstonden plannen voor vernieuwing van het orgel. Het elektro-pneumatische orgel waar men tot dan toe bij zong, was niet meer in de conditie dat het te restaureren was. Van den Heuvel uit Dordrecht maakte in samenwerking met adviseur Klaas Jan Mulder een dispositievoorstel van 37 stemmen. De klank moest in de buurt komen van Bätz-Witte-orgels. In 1982 werd besloten om de kerk uit te breiden en het orgel groeide mee. Met 42 stemmen leverde Van den Heuvel in 1984 het grootste orgel van de Gereformeerde Gemeenten en van heel Zeeland op. Het was een groot drieklaviers orgel met Rugwerk, Hoofdwerk, Zwelwerk en Pedaal achter een klassiek vormgegeven kas. Het Zwelwerk werd opgesteld achter het Hoofdwerk. Bij de ingebruikname speelde Klaas Jan Mulder verschillende psalmbewerkingen.

EEN NIEUWE KERK

Veel kerken in Nederland moeten sluiten wegens teruglopend kerkbezoek, maar Yerseke beweegt gelukkig tegen

deze stroom in. Hoge ledenaantallen, gebrek aan zalen voor het verenigingsleven en parkeerproblemen deden de Gereformeerde Gemeente in deze plaats besluiten bouwplannen te ontwikkelen. Die plannen begonnen al in 2014, maar het heeft door veel bezwaren nog tot 2019 geduurd voordat het startsein voor de bouw gegeven kon worden. In augustus 2024 kon het gebouw, ontworpen door Van Beijnum Architecten, worden geopend. De problemen zijn opgelost met 2000 zitplaatsen (door stoelen bij te plaatsen kan dit eenvoudig nog meer worden), een keur aan zaalruimtes en 353 parkeerplaatsen.

OVERPLAATSING

Na bijna 40 jaar was het instrument aan onderhoud toe. Het op stemming houden van het instrument werd de laatste jaren steeds lastiger. En aangezien er een nieuwe kerk werd gebouwd, moest er sowieso het een en ander gebeuren. Aanvankelijk was Herman van Vliet adviseur van de orgelcommissie, maar na zijn overlijden in 2017 nam Harm Hoeve die taak over. In 2022 kreeg Orgelmakerij Boogaard uit Rijssen de opdracht om het orgel over te plaatsen naar de nieuwe kerk. Het orgel is aan het nieuwe gebouw aangepast en uitgebreid met verschillende registers. Het Zwelwerk werd bovenop het Hoofdwerk geplaatst, zodat het meer uitstraling kreeg en bovendien ervoor zorgde dat het orgel de gehele wand bedekt. Deze nieuwe situatie vroeg ook om hogere pedaaltoeren. Een probleem bij het stemmen in de oude situatie was dat de kas van het Rugwerk nogal klein was. Daardoor ontstemde het pijpwerk erg snel. In de nieuwe situatie is,

mede onder invloed van het visuele aspect, de Rugwerk-kas vergroot waardoor er geen problemen meer zijn. Verder werden er dispositiewijzigingen doorgevoerd. In het Hoofdwerk waren de tonen C-G van de Prestant 16vt een transmissie van de Bourdon 16vt. In de nieuwe situatie zijn deze tonen toegevoegd; ze staan in het front van de pedaaltorens. Op het Hoofdwerk werd ook een Roerquint 6vt toegevoegd en zijn de kelen van de Trompet 8vt vervangen. De Klaroen 4vt verhuisde naar het Rugwerk waar hij tegenwoordig als Schalmey 8vt door het leven gaat. De Prestant 8vt van het Rugwerk werd volledig vernieuwd, waardoor ook hier geen transmissie van de laagste tonen meer nodig is. Tevens werd de Quintfluit 1 1/3vt op dit klavier opgeschoven tot 3vt. De Dulciaan 8vt is opgeschoven naar 16vt. Op het Zwellwerk werden toegevoegd een Bourdon 16vt, Salicionaal 8vt en Salicet 4vt. Pijpwerk van de Carillon I-III sterk vond een plaats in de Terts 1 3/5vt en Flageolet 1vt. Tot slot werd het pedaal aangepast. Zo werd een Quint 12vt toegevoegd. In de oude situatie was de Subbas 16vt een transmissie van de

Bourdon 16vt van het Hoofdwerk. In de nieuwe situatie zijn een nieuwe Subbas 16vt en Gedekt 8vt op een aparte lade geplaatst. Op deze lade staat ook de Fagot 32vt. In een beginfase van de orgelplannen is sprake geweest van een register als de Fagot 32vt, maar door financiële omstandigheden is deze tijdelijk uit de plannen gehaald. Dankzij een anonieme schenker kon het register toch worden vervaardigd. Het resultaat is een orgel met 50 stemmen. Op 23 november 2024 kon het in gebruik worden genomen door Harm Hoeve die literatuur speelde en de samenzang begeleidde.

IMPRESSIE

Als we de kerk binnenlopen, zien we gelijk dat aan de kas veel aandacht is besteed. In de vormgeving van het front en de klaviatuur is geen enkele moeite gedaan om vergelijkingen met het Haarlemse Müller-orgel te voorkomen. De kleurstelling is aangepast van mahonie-imitatie naar zwarttinten. Dat past naadloos in het eigentijdse kerkgebouw. Dat we van doen hebben met een aangepaste si-

*Kerkgebouw van de Gereformeerde Gemeente te Yerseke
Foto's: J.P. Sinke, Krabbendijke*

Omstreeks 1872 ontstaat er in Yerseke een afdeling van de Ledeboeriaanse gemeente te Krabbendijke. In 1880 wordt deze afdeling zelfstandig. Aanvankelijk worden de kerkdiensten in het huis van Jan Sandee op de Paardenmarkt gehouden. Later kerkt men op een boerderij aan de Breeweg en in een woning aan het Schuttershof. In 1881 betreft men een eenvoudig kerkje in de Dominicusstraat en van 1885 tot 1964 komt de gemeente bijeen in de Kerkhoekstraat. In 1964 wordt het kerkgebouw aan de Oude Boogaert betrokken, waarvan het aantal zitplaatsen in 1983 wordt uitgebreid tot ruim 1400. Aan de gemeente zijn grote namen verbonden geweest als predikant, zoals G.H. Kersten, P. Honkoop sr. en Chr. van der Poel. Sinds 2008 wordt de gemeente gediend door ds. C. van Krimpen. Het aantal leden en doopleden bedraagt 2269 (per 1-1-2026).

Bron: De Saambinder, 03-05-2018 en www.gergeminfo.nl

tuatie, is direct duidelijk. De Rugwerkkas is verhoogd en uitgebreid met halfronde zijvelden, maar de middentoren is niet verbreed. Daardoor ogen de middelste frontpijpen wel erg smal. Ook vult het snijwerk aan de zijkant van de pedaaltorens de helft van de torens. Desalniettemin laat het orgel onmiskenbaar een imposante indruk achter.

Ide Boogaard licht het een en ander toe, over de Fagot 32vt die op de elektrisch aangestuurde lade staat en over de aangepaste windvoorziening. Hij laat zich ontvallen dat het Yerseke orgel misschien wel zijn levenswerk is. Bij een grote kerk hoort een groot orgel. Het Haarlemse Bavo-orgel van Müller is zo'n groot orgel, met een Princi-paal en een Bazuin 32vt. Yerseke heeft met de Fagot 32vt volgens Boogaard een "kleine Bavo" in huis.

Pieter Heykoop, één van de gelukkige bespelers van dit instrument, demonstreert het orgel heel fraai. Allerlei combinaties komen voorbij. Van fluisterzacht op het Zwelwerk tot het volle werk. Daarna nemen we ook zelf plaats ach-

ter het orgel. Al lopend door het trappenhuis dat naar de orgelgalerij voert, komt men fotolijsten met detailfoto's van het orgel tegen. Wat direct opvalt aan de klank is dat de intonateurs flink ingezet hebben op de zestienvoets registers; alle zijn ze vrij fors. Dit vereist een zorgvuldig gebruik. De orgelcommissie bevestigt dat daar bewust voor is gekozen om voldoende grondtonigheid te creëren. Een sterke eigenschap van het orgel is dat geen enkel register hetzelfde klinkt en door de grote hoeveelheid stemmen is er een eindeloze hoeveelheid registercombinaties mogelijk. De prestanten hebben een fraaie aanspraak, de fluiten zijn mooi rond en alle tongwerken hebben hun eigen karakter. Het geluid vult de kerkzaal goed, waarbij het Rugwerk het meest direct klinkt. Onder de galerij vallen Hoofdwerk en Zwelwerk wat weg, maar we hebben de indruk dat je er dan nog steeds goed bij kunt zingen. In de details van de intonatie zou misschien nog net iets meer egaliteit mogelijk zijn van aanspraak en sterkte van de toon. Echt storen doet het niet. Technisch werkt alles perfect. De registerknoppen zitten dichtbij, de toetsdruk - ook bij gekoppeld spel - is nooit te zwaar en de zwelkast werkt uitstekend. Wensen blijven er natuurlijk altijd. Zo zouden we een extra trekkoppel Rugwerk-Hoofdwerk wel waardevol vinden. Dan kun je nog krachtiger uitkomend spelen

met een samengestelde Cornet op het Rugwerk en begeleiding op het Hoofdwerk.

Niet zonder trots laat Heykoop de 'organistenkamer' zien waarin de organist de dienst kan volgen op momenten dat hij niet hoeft te spelen. De speelman (of -vrouw) is van alle gemakken voorzien!

We mogen de Gereformeerde Gemeente van Yerseke feliciteren met haar vernieuwde orgel. Een waardig stadsorgel, dat nu al op een zekere populariteit onder liefhebbers kan rekenen. We wensen de organisten veel plezier en zegen met het begeleiden van de gemeentezang.

Met dank aan Pieter Heykoop, Ide Boogaard, de koster en de orgelcommissie voor de hartelijke ontvangst.

Dispositie Van den Heuvel-Boogaard-orgel Gereformeerde Gemeente Yerseke

HOOFDWERK

Prestant 16
Bourdon 16
Octaaf 8
Dwarsfluit 8
Roerfluit 8
Quint 6 (vanaf c0)
Octaaf 4
Blokfluit 4
Quint 3
Octaaf 2
Mixtuur IV-VI
Cornet V
Trompet 16
Trompet 8
Tremulant

ZWELWERK

Bourdon 16 (vanaf c0)
Salicionaal 8
Holfluit 8
Viola di Gamba 8
Vox Celeste 8
Salicet 4
Fluit 4
Nasard 3
Woudfluit 2
Terts 1 3/5
Flageolet 1
Fagot 16
Hobo 8
Vox Humana 8
Schalmey 4
Tremulant

RUGWERK

Prestant 8
Holpijp 8
Octaaf 4
Roerfluit 4
Gemshoorn 2
Quintfluit 3
Sesquialter I-II
Mixtuur III-V
Dulciaan 16
Schalmey 8
Tremulant

PEDAAL

Contrabas 16
Subbas 16
Quint 12
Octaafbas 8
Gedekt 8
Roerquint 6
Octaaf 4
Fagot 32
Bazuin 16
Trombone 8
Klaroen 4

KOPPELS

HW – RW Ped. – HW
HW – ZW Ped. – RW
Ped. – ZW

Bronnen

- “Van den Heuvel-orgel dwingt respect af, maar geen kritiekloze adoratie”, A.M. Alblas in het Reformatorisch Dagblad, 27-07-1984
- “Twee jaar bouwen en 22 miljoen euro, eerste Kerst voor grootste kerk van Zeeland”, Arie Westeneng op www.pzc.nl, 26-12-2026
- “Gereformeerde Gemeente Yerseke presenteert overgeplaatst en uitgebreid orgel”, op Orgelnieuws, 15-11-2024

De Voorzanger

Voordat orgels voor begeleiding van de samenzang werden geïntroduceerd, had de voorzanger de leiding. Dat is algemeen bekend. Toch kom je in historische bronnen meermalen tegen dat er nog voorzangers in functie zijn geweest l ng nadat er een orgel was. Hoe hebben organist en voorzanger samengewerkt? In dit artikel probeer ik dat na te gaan. Maar eerst staan we stil bij de functie van de voorzanger, toen hij als enige de gemeente begeleidde. Een wereld van verschil met de organistenpraktijk anno 2026.

Enkele van mijn voorouders waren in de 17^e en 18^e eeuw voorzanger in diverse Zeeuwse dorpskerken. Nu pleit dat niet bepaald voor eventuele muzikale genen in de familie. Want waarom zouden zij een uitzondering zijn geweest op de praktijk? Voorzangers waren de belangrijkste oorzaak voor de erbarmelijke samenzang! Met name op het platteland zweeg of murmelde de meerderheid van de kerkgangers, een kleine groep daarentegen schreeuwde vals en ontzettend traag.

Maar met enkele van hun belevenissen krijgen we een beeld hoe de voorzanger de samenzang tijdens de kerkdiensten leidde, in eerste instantie zonder organist.

VERHUIZINGEN EN EEN DWARSE AMBACHTSHEER

Sam Schietekatte (1668-1723) uit Zonnemaire wilde blijkbaar graag schoolmeester worden en alles wat daar meestal bij hoorde, zoals voorlezer, voorzanger en koster. Maar op zijn geboorte-eiland Schouwen-Duiveland was er geen post beschikbaar. Op 21-jarige leeftijd werd hij daarom schoolmeester, voorlezer, voorzanger en koster van het kleine dorpskerkje in Kleverskerke, op het Zeeuwse eiland Walcheren. In die tijd een hele verhuizing! Maar al na een half jaar, in november 1690, kon hij dezelfde betrekking dichterbij zijn ouderlijk huis krijgen, namelijk in de dorpskerk van Dreischor. Mogelijk speelde ook mee dat die kerk aanzienlijk groter was, dus zowel als voorzanger en als meester had hij meer uitdaging. In Dreischor bleef hij voorzanger tot zijn overlijden op 54-jarige leeftijd in 1723. Na zijn overlijden lag de ambachtsheer op slot Windenburg behoorlijk dwars om zijn goedkeuring te geven voor de benoeming van een nieuwe voorzanger.

VERZEKERD VAN INKOMEN EN EEN GOEDWILLIGE AMBACHTSVROUW

Als tweede kunnen we wat leren van de activiteiten van Merien van Zuijlen (1720-ca. 1790). Hij werd in 1742 aangesteld als tijdelijke schoolmeester, voorzanger, voorlezer en koster in de Hervormde kerk van Haamstede. In het da-

De kerk van Dreischor met op de voorgrond de school.

Gezicht op Haamstede in 1696 met van links naar rechts de molen van Merien, het Slot Haamstede en de Grote Kerk.

gelijks leven was Merien graanmolenaar. In het voorjaar van 1743 werd de vacature ingevuld, Merien ambieerde het schoolmeestersvak niet en richtte zich weer op het graanmalen. Toen in 1768 de voorzanger overleed, nam de inmiddels 48-jarige Merien de taak weer tijdelijk op zich, tot enkele maanden later Johannes Janssen, ondermeester uit Oud-Loosdrecht (!) werd benoemd. Blijkbaar waren de lijntjes tussen de waarnemend voorzanger en de nieuwe voorzanger kort, want Merien z'n dochter trouwde vijf maanden later met de nieuwe voorzanger.

Wat er daarna gebeurde, leert ons ook iets over het functioneren van de voorzanger, alias koster en voorlezer. Want Meriens schoonzoon overleed in 1783 en hij ging kort erna "met eene inteenlijst in de gemeente" rond, om stemmen te verkrijgen om de Haamstedse ondermeester Willem van Gelder als nieuwe schoolmeester, voorzanger, voorlezer en koster te benoemen! Dat deed hij hoogstwaarschijnlijk om te voorzien in een geschikte huwelijkskandidaat voor zijn dochter, want twee maanden na de benoeming van Van Gelder als voorzanger et cetera, trouwde die met Meriens' dochter. Die was daarmee weer van een inkomen en een woning (de schoolmeesterswoning) verzekerd. De ambachtsvrouw op Slot Haamstede vond de handtekeningactie niet fraai, maar ze gaf toch haar onmisbare akkoord.

Dankzij deze voorbeelden weten we dus:

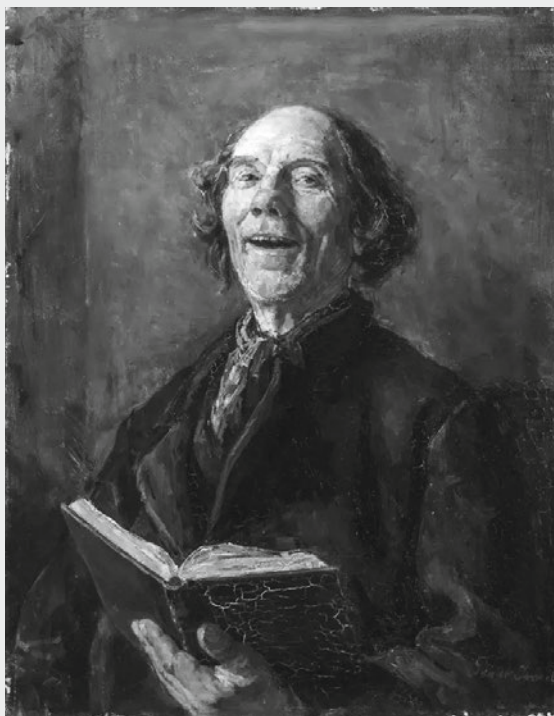
- Dat voorzangers niet perse in hun eigen geboorteplaats bleven, maar omwille van hun werk gerust veel kilometers verhuisden.
- Dat het ambt (!) van voorzanger, door de combinatie met het beroep van schoolmeester, bestaanszekerheid inclusief een huis opleverde.
- Dat tot de scheiding tussen kerk en staat eind 18^e eeuw de gemeentelijke overheid een sterke vinger in de pap had bij benoeming van voorzanger (en organist).

REGLEMENT

Wat waren de taken van Sam Schietekatte en Merien van Zuijen? Van de Hervormde gemeente Kleverskerke hebben we een reglement voor de voorzanger, schoolmeester en koster uit 1742. Dit was bepaald door de kerkenraad, "met advijs van den ambachtsheer". Hieruit blijkt niet concreet de invulling als voorzanger, het gaat vooral over betaling en vervanging.¹ Dat geldt ook voor de gelijknamige instructie te Dreischor in 1854.²

In andere kerkelijke archieven zien we wel iets concretere instructies waaruit de taak van de voorzanger beter blijkt. Het lijkt gebruikelijk dat de voorlezer en voorzanger ongeveer een kwartier voor de dienst begon met het lezen uit de Bijbel, de Tien Geboden of Apostolische

Schilder van Isaïc Israëls rond 1890, met als titel "De voorzanger".

Geloofsbelijdenis. Als de klok begon te luiden, begon hij psalmen te zingen. *"Van pause tot Pause, zonder pauzen over te slaan, te beginnen telkens met het eerste vers van een pause, en wel van de pause welke aan het beurt staat. Na het eijndigen van elk zangvers zal den schoolmeester en voorsanger moeten om sien off den predikant ingereetheijt*

Het voormalige 17e-eeuwse kerkgebouw van Kleverskerke.

is en verkiest te gaan spreken". Dus de psalmen worden op deze manier in hun geheel voorgezongen!³

Hoe de voorzanger echter het psalmgezag exact (bege-) leidde, heb ik niet in instructies vermeld gevonden. Maar F.C. Kist, die rond 1840 de erbarmelijke situatie van samen- zang op met name het platteland beschreef, vermeldde dat de voorzanger soms de toon aangaf, soms een intona- tie van enkele noten (*"nemen eenen voorslag van boven of beneden"*) zong, of soms een compleet voor-"spel" (*"eene soort van vocaal praeludium"*) zong. Niet alleen organisten speelden interludia tussen de regels, maar ook sommige voorzangers zongen dergelijke interludia.⁴ Op deze inter- ludia kom ik nog terug.

IN COMBINATIE MET DE ORGANIST

Bovengenoemde personen waren echter voorzanger in een tijd dat er in Kleverskerke, Dreischor en Haamstede geen kerkorgel was. Dat gold in die tijd voor de meeste dorpskerken. Vanaf de 19e eeuw kwamen er gaandeweg meer orgels in dorpskerken. Toch bleef de voorzanger regelmatig nog in dienst en tijdens een kerkdienst waren ze béiden in functie!

Zo was Jacob Pieters Beukema (1782-1859) organist in het Groningerland. Hij noteerde dat hij op 14 januari 1810 op het orgel in Ulrum speelde, *"terwijl Mr. A. Buiringe voorzong"*. En in Leens gebeurde hetzelfde: *"Op vrijdag den 22 maart (1811, JvdM) voor de eerste maal te Leens onder de Godsdienst op het orgel gespeeld, terwijl A. Wolt- huis voorlas en zong. (...) Op Paaschmaandag den 19 April (1813, JvdM) was ik door W. verzocht om ook het orgel te bespelen, en even voor den dienst kwam J.P. Bloemhoff, schoolmeester. te Noordbroek, mij bezoeken, die op mijn voorstel voorlas en zong, terwijl ik met groot genoegen het orgel bespeelde."*⁵

Maar wie had welke taak in de eredienst? Die vraag blijkt uitermate moeilijk te beantwoorden. Over gemeente- zang in vroeger tijd is heel veel geschreven en ook veel authentiek bronnenmateriaal beschikbaar, maar toch is het heel lastig te concluderen wat de wezenlijke bijdrage van de voorzanger was terwijl er ook een organist was. Een instructie voor de voorzanger en organist in Oostka- pelle helpt ons ook niet verder: *"De organist begeleidt het kerkgezag, zoals dat bij gewijde liederen past. Ook het or- gelspel aan het einde der godsdienstoefening zij hiermee in overeenstemming. (...) Hij leest en zingt voor zoals dat in een godsdienstoefening past."*⁶

DRIE MOGELIJKE FUNCTIES

We moeten het doen met wat indirecte aanwijzingen. Volgens sommige bronnen heeft de voorzanger de maat

aangegeven, hoewel hij in theorie ondergeschikt was aan de organist.⁷ Echter in Groningen en Friesland kan dat niet zijn primaire taak zijn geweest, want volgens Hess was de organist gelijktijdig voorzanger: *“Gaande den voorlezer, na het aflezen der psalm, op het orgel, beginnende onder het aanslaan van den toon des orgels, teffens zynen stem te verheffen”*.⁸

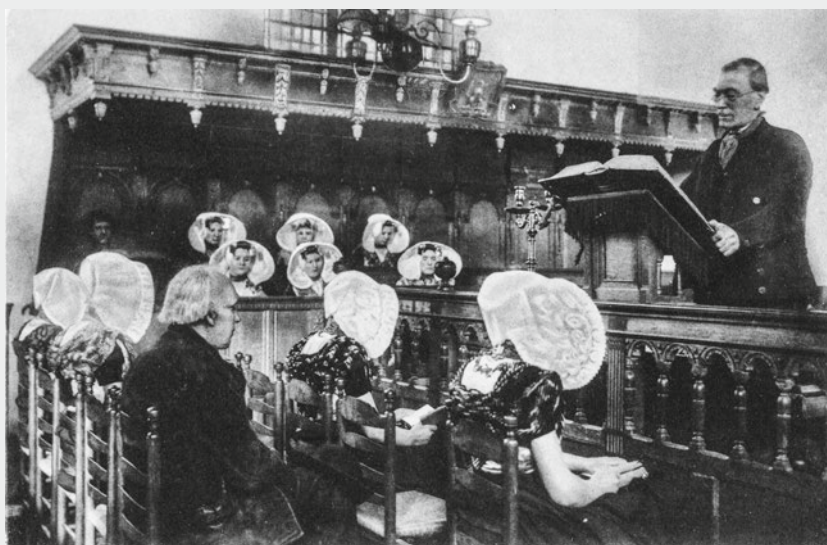
De Rotterdamse predikant Petrus Hofstede schrijft, in verband met de invoering van de “korte zingtrant” rond 1770 dat de voorzanger pas met het zingen van de volgende regel mocht beginnen, nadat de gemeente de vorige regel volledig had gezongen en er een *“algemeen stilzwijgen”* was. Tijdens dat stilzwijgen kon de organist een *“klein en zagt voorspel of korter aanslag”* spelen, om de voorzanger en de gemeente naar de juiste begintoon te leiden. De gemeente mocht pas inzetten als de begintoon van de voorzanger duidelijk gehoord was.⁹ We vinden deze interludia in koraalboeken vanaf eind 18^e eeuw tot begin 20^e eeuw, waaronder in de bekende Worp-uitgaven. Hieruit kunnen we concluderen dat de voorzanger dus een extra leider was van de samenzang; de eerste noot van de organist was blijkbaar niet voldoende om de samenzang op gang te helpen.

Verder kwam het ook voor dat de voorzanger telkens een volgende regel voorlas, voordat de organist en gemeente inzetten.¹⁰ Dat is wel logisch als je bedenkt dat in de 18^e eeuw veel kerkgangers niet konden lezen. De berijming van Datheen kenden de meesten inmiddels wel, maar dat gold niet voor de nieuwe berijming die in 1773 werd ingevoerd.

EEN VERDWENEN TRADITIE

Het niveau van de gemeentezang was eind 19^e en begin 20^e eeuw nog steeds op veel plaatsen erg laag en behoefde verbetering.¹¹ Toch verdween toen de voorzanger langzaam maar zeker en kreeg de organist het alleen voor het zeggen. Opnieuw heb ik geen duidelijke verklaring gevonden waarom juist toen de voorzanger verdween. Daarom enkele gedachten.¹²

Was inmiddels het inzicht gekomen dat de voorzanger geen wezenlijke invloed kon uitoefenen op verbetering van de gemeentezang met zijn maataanduiding en regel-inzet? Sowieso lijkt de voorzanger in de 20^e eeuw vaak alleen nog maar te hebben gefungeerd als voorlezer.¹³ En speelde mee dat het voorlezen van een psalm(regel) minder noodzakelijk werd, doordat het analfabetisme onder volwassenen was gedaald dankzij de leerplichtwet van 1901? Was de gemeente inmiddels genoeg gewend aan de regelinzet van een orgel en had men het extra seintje van de voorzanger niet meer nodig?

Een voorzanger begin 20e eeuw in de dorpskerk van Kapelle (Zld).

GEWEND

Een opvallende uitzondering op de afschaffing van de voorzanger begin 20^e eeuw kwam ik tegen in de Hervormde gemeente van Sint Annaland, waar juist in 1901 een orgel kwam, maar een voorzanger in dienst bleef tot 1944! Dat was toevalligerwijs opnieuw een familielid! Dorus van der Male (1894-1955) werkte vanaf 1921 samen met organist Jan M. Soeters (1912-2005).¹⁴ Toch is ook hier weer intrigerend dat in een krantenartikel staat dat Van der Male als voorzanger *“zij het niet officieel, dan toch nog formeel dienst deed”*.¹⁵ Uit familie verhalen kan ik opmaken dat men ook in Sint Annaland in 1901 nog niet de regelinzet van een voorzanger kon missen. Voorzanger Van der Male heeft dus de laatste decennia, behalve als voorlezer, gefungeerd als voorzanger, omdat men dat nu eenmaal zo gewend was.

SAMENVATTING

Ondanks dat concrete bronnen hierover ontbreken, kunnen we dankzij indirecte aanwijzingen en oral history voorzichtig stellen dat de voorzanger in functie bleef naast de orgelbegeleiding, voor:

- Het aangeven van de maat
- Het duidelijk inzetten van de nieuwe regel, en
- Het voorlezen van een volgende regel

Per plaats konden de gebruiken van elkaar verschillen.

ERFENIS

Voor zover bekend is er in de (beginjaren van de) Gereformeerde Gemeenten geen sprake geweest van een combinatie van organist en voorzanger. Er zijn gemeenten geweest waar men lang van de diensten van een voorzanger

Schilderij van A. Vlier waarop de voorzanger van de Grote Kerk in Vollenhove in 1769 te zien is.

gebruik maakte, zoals in Kruieningen (tot 1947), maar als er een orgel kwam, verdween de voorzanger direct.

Maar ik vermoed dat je tegenwoordig in veel Gereformeerde Gemeenten nog een erfenis van de voorzangerspraktijk vindt! De voorganger citeert (soms complete) verzen in plaats van te volstaan met alleen het noemen van het te zingen psalm of gezang. Ondanks dat vrijwel alle volwassenen tegenwoordig prima kunnen lezen. Of kinderen aan deze korte citaten voldoende hebben om goed mee te kunnen zingen, is ook maar de vraag. Het is belangrijk om bij liturgische gebruiken voortdurend onszelf af te vragen waardoor deze zijn ontstaan en waarom we ze in ere houden. En als dit gebruik in ere wordt gehouden, is het in elk geval een extra reden om ook onbekende psalmen te zingen! In hun geheel, zoals ook in vroeger tijd gebeurde.

MET DANK AAN:

Jaco van der Knijff
 Jan R. Luth
 Hester van der Male
 Jan van der Male (Voorschoten)
 Eddy van der Male
 Jaap Sinke

Noten

- 1 Zeeuws Archief, archief Hervormde gemeente Kleverskerke (toegang 1702), inv.nr. 1.
- 2 Zeeuws Archief, archief Hervormde gemeente Dreischor (toegang 5431), inv.nr. 132.
- 3 Gemeentearchief Zaanstad, Archief van het dorpsbestuur van Zaanadam (OA-0053), inv.nr. 9 (1752, 1794); archief van de Hervormde gemeente Zaanadam (KA-0006), inv.nr. 390.
- 4 Kist, F.C. De toestand van het Protestantsche Kerkgezag in Nederland, p12.
- 5 Weerden, J.S. van. Een oud handschrift. In: Het Orgel, jubileumnummer 1890-1960, p40-46.
- 6 Zeeuws Archief, archief van de Hervormde gemeente Oostkapelle (2704), inv.nr. 289.
- 7 Kist, F.C. De toestand van het Protestantsche Kerkgezag in Nederland, p30; Couwenhoven, J. Het orgelspel niet alleen bestaanbaar... (1786), leerrede bij de ingebruikname van een orgel in Doopsgezinde Kerk de Zon te Amsterdam. Geciteerd dor Post, P. Post, Geschiedenis van het doopsgezinde kerklied, p103.
- 8 Hess, J. Dispositien der merkwaardigste kerkorgelen, p48.
- 9 Luth, J.R. Daer wert om 't seerste uitgekreeten, p287.
- 10 Luth, J.R. Daer wert om 't seerste uitgekreeten, p292.
- 11 Toom, T. den. De orgelmakers Witte, p229.
- 12 Ik sta open voor aanvullende inzichten en nieuwe bevindingen over dit onderwerp.
- 13 De Waarheidsvriend, 3 juli 1914.
- 14 Provinciaal Zeeuwse Courant, 26 maart 1955.
- 15 Zeeuws Dagblad, 18 juli 1956.

Thirsa Brokking: ‘Balanceren tussen ‘zoveel mensen, zoveel wensen’ is een mooi uitgangspunt.’

Volgens een oude legende uit de tweede of derde eeuw zou de heilige maagd Cecilia in Rome geleefd hebben. Hoewel harde historische feiten over haar leven ontbreken, zou ze afkomstig zijn geweest uit een Romeins, adellijk geslacht. Als meisje zou ze omwille van haar hemelse bruidegom, Christus, de gelofte van maagdelijkheid afgelegd hebben. De legende vermeldt dat ze tegen haar zin werd uitgehuwelijkt aan de heiden Valerianus, die echter haar maagdelijkheid respecteert. Cecilia wist hem en diens broer te bekeren tot het christelijk geloof. Tijdens een hernieuwde vlaag van christenvervolging werden Valerianus en zijn broer onthoofd en Cecilia werd in haar huis in een bad met kokend water gezet. Zij overleefde deze foltering, waarna de beul haar probeerde te doden door haar halsslagader door te snijden. Dat mislukte eveneens. Drie dagen lang lag ze bloedend in haar badkamer tot ze uiteindelijk stierf.

Voor het Thomas-orgel in de Grote Kerk te Vianen

De oorsprong van Cecilia's associatie met muziek ligt in het verhaal dat ze tijdens haar huwelijk in extase raakte door hemelse klanken. Sinds de late middeleeuwen is Cecilia de patrones van muzikanten, kerkmusici, zangkoren, organisten en orgelbouwers. Een foutieve vertaling van een oude Latijnse antifoon droeg daaraan bij, want de tekst suggereerde dat er orgelspel klonk toen Cecilia ten hemel werd opgenomen. Hoe het ook zij, feit is dat Cecilia vaak wordt afgebeeld met een orgel. Des te merkwaardiger is het dat vrouwen eeuwenlang niet getolereerd werden achter het orgel in de (katholieke) kerk. Gelukkig zijn de tijden wat dat betreft veranderd. Heden ten dage zijn er tal van internationaal gerenommeerde vrouwelijke organisten die de orgelwereld hebben gevormd of een grote invloed uitoefen(d)en, maar ook in ons land zijn er vooraanstaande vrouwelijke organisten actief die hun sporen hebben verdiend in een traditioneel door mannen gedomineerde wereld.

Wie met enige regelmaat de concertagenda's doorakkert, weet dat daarin opvallend veel namen van dames uit de reformatorische gezindte voorkomen, die na het voltooiën van hun opleiding onder het patronaat van Cecilia komen. Een van hen is de in 2005 geboren Thirsa Brokking uit Nijkerkerveen. Met haar had ik een gesprek.

Thirsa, hoe is jouw belangstelling voor de muziek ontstaan?
'De belangstelling voor muziek heb ik van huis uit meegekregen. Voor mijn ouders was muziek een essentieel element in de opvoeding, dat niet gemist kon worden. Mijn opa was professioneel kerkorganist en je zou kunnen zeggen dat ik in zijn spoor ben getreden. Ook mijn vader houdt zich beroepshalve met de muziek bezig en mijn broer Pieter studeert piano aan het Koninklijk Conservatorium in Den Haag. Mijn broer Jan-Jaap zit op de School voor Jong Talent van het hetzelfde conservatorium, waar hij zijn middelbare schoolopleiding combineert met de muziek. Bij ons thuis is altijd wel muziek te horen. Als het geen orgel of piano is, dan wordt er wel hoorn of trompet gespeeld.'

Vanwaar jouw fascinatie voor het orgel?

'Mijn belangstelling voor het orgel begon al heel jong. Mijn vader studeerde heel regelmatig orgel en zo werden de orgelklanken mij eigenlijk met de paplepel ingegoten. Toen ik zeven jaar oud was, mocht ik kiezen welk muziekinstrument ik wilde leren bespelen. Wat mijn vader kon, dat wilde ik ook!'

Van wie kreeg je toen les?

'De eerste lessen kreeg ik van mijn vader, maar na een paar jaar was het toch goed om bij een ander te gaan studeren.

Exterieur Gereformeerde Gemeente te Amersfoort (foto J.P. Sinke, Krabbendijke)

Vreemde ogen dwingen immers... Ik kwam op les bij Evert van de Veen en van hem heb ik ongeveer vijf jaar les gehad. Toen ik veertien was, ben ik bij Rien Donkersloot in de Amersfoortse Joriskerk op les gegaan. Hij bereidde me voor op de conservatoriumstudie.'

Waarom heb je voor een vakstudie gekozen?

'In het laatste jaar van mijn middelbare school moest ik gaan bedenken wat ik verder wilde gaan doen. Verschillende open dagen van opleidingen die mij leuk leken heb ik bezocht. Eigenlijk wist ik al vanaf het begin dat een conservatoriumstudie orgel mij het meeste aansprak. Muziek is iets wat mij het meeste raakt in het leven en ik wilde daar het fijne van leren en weten. Toentertijd wist ik nog niet precies wat ik ermee zou willen gaan doen, maar dat is in de loop der tijd wel duidelijker geworden.'

Waarom heb je voor het Utrechts conservatorium gekozen?

'Bij het maken van de keuze voor een conservatorium speelde de hoofdvakdocent die ik zou krijgen voor mij de belangrijkste rol. Reitze Smits, die daar toen nog docent was, had met zijn briljante spel een goede naam binnen de orgelwereld. Van hem heb ik ontzettend veel geleerd. Als pedagoog staat hij bekend als een genie, iets wat ik na twee jaren les van hem zeker kan beamen. Daarnaast heeft het Utrechts conservatorium boven alle andere conservatoria de beschikking over drie mechanische orgels op het conservatorium zelf. In een mooie kapel staat een drieklaviersorgel met zelfstandig pedaal, maar ook de twee andere orgels zijn prachtige instrumenten waarop je uitstekend kunt studeren. Vanwege de kleinschaligheid heerst er een gezellige

Orgel van de Gereformeerde Gemeente te Amersfoort (Foto J.P. Sinke, Krabbendijke)

sfeer en het conservatorium is gehuisvest in prachtige, historische gebouwen. De meeste studenten en docenten ken ik, omdat de school niet zo groot is. De andere kunstdisciplines zijn ondergebracht in andere gebouwen.'

Je studeert nu niet meer bij Reitze Smits?

'Klopt. Na twee jaar hoofdvakstudie ging hij met pensioen. Sinds mijn derde studiejaar heb ik les van Laurens de Man bij wie ik momenteel mijn bachelorexamen voorbereid. Ook hij is een zeer vakkundig organist bij wie ik tot nu toe heel veel geleerd heb.'

Jouw naam is regelmatig te vinden in de concertagenda's. Kun je iets over jouw concerten vertellen?

'Inderdaad geef ik zo af en toe concerten. Als student word je regelmatig uitgenodigd om een concert te verzorgen. Soms geef ik een concert solistisch, maar de meeste concerten geef ik samen met een oud-studiegenoot. Onze concerten zijn vaak een combinatie van een aantal solo-stukken en vierhandig en viervoetig orgelspel. Het samenspel is heel leerzaam. Als organist zit je alleen achter een orgel en hoef je dus geen rekening met anderen te houden, maar wanneer je met z'n tweeën een stuk uitvoert, is dat heel anders. Samen moet je registraties uitzoeken en twee muzikale ideeën tot één geheel vormen, maar met z'n tweeën heb je wel veel meer plezier dan alleen...'

Waar zou je nog eens graag willen spelen waar je nog niet bent geweest?

'Het Müller-orgel in de St.-Bavokerk in Haarlem spreekt me erg aan. Daar zou ik graag nog eens heengaan!'

Is er in de loop der jaren een concert geweest dat je tot de dag van vandaag herinnert?

'Zeker. Afgelopen juni verzorgde ik een zaterdagmiddagconcert in de St.-Janskathedraal in 's-Hertogenbosch. De combinatie van de ruimte en het orgel is daar echt geweldig. Toen ik deze kerk binnenliep, overviel mij een overweldigend gevoel. Alles in deze kerk is magistraal. Wanneer je deze mooie ruimte mag vullen met goede muziek, dan kan het niet anders dat je daar als musicus een blij mens van wordt...'

Wanneer ben je pas echt tevreden over een concert?

'Honderd procent tevreden ben ik nooit. Er is altijd wel iets wat beter kon of iets dat er niet helemaal zo uitkwam zoals je dat van tevoren had gewild. Als ik achteraf hoor dat mensen door de muziek geraakt zijn en dat ze ervan genieten hebben, is dat voor mij een grote beloning.'

Wat is kenmerkend voor jouw programma's?

'Als je een programma samenstelt, moet je op verschillende dingen letten: toonsoorten, dynamiek, tempo etc. Het is een beetje saai om een heel concert te vullen met enkel rustige en langzame stukken of enkel stukken die in de toonsoort D-groot staan. Verder kies ik vooral stukken die ik op dat moment aan het studeren ben. Op de een of andere manier studeer ik een stuk, dat ik ook voor een concert moet voorbereiden, nog grondiger in.'

Welke componisten liggen na aan je hart?

'Bij mij verandert dat zo ongeveer maandelijks. Ik ben groot liefhebber van de muziek van Bach, Mendelssohn, Reger en Liszt. Laatst speelde mijn broer een pianoconcert van Mozart, een componist die mij eigenlijk nooit zo aansprak. Toch fascineerde dat stuk mij zo, dat ik meer muziek van hem ben gaan beluisteren. In Mozarts muziek is ook ongelooflijk veel schoonheid te horen. Zo kan kennisnemen van iets ook leren waarderen.'

Hoe zou je jezelf als organist willen typeren? Ben je een romanticus, een barokspecialist of een muzikale alleseter?

'Dat vind ik best een lastige vraag. Op het conservatorium maak je met alle stijlen kennis, maar wanneer ik zelf studeer of speel, kan ik eigenlijk van alle muziek genieten. Als je me vraagt welke muziek me echt het allermeest kan bekoren, dan is dat de muziek uit de barok. Als de combinatie van het wiskundige en emotionele in de muziek klopt, is de muziek goed.'

In het verleden heb je aan verschillende concoursen meegedaan. Kun je daar iets over vertellen?

'Ik heb inderdaad een paar keer meegedaan. Meedoen aan een concours is leerzaam, omdat je van goede musici feedback krijgt. Verder speel je op verschillende orgels waardoor je verschillende klankkleuren leert kennen en je leert ook registreren. Daarnaast studeer je stukken voor een concours nog grondiger in dan normaal, is mijn ervaring. Eén keer heb ik meegedaan aan het Feike Asma-concours en in 2019 aan het Ambitusconcours. Dat was toen de tweede editie van dat concours en ik won in de categorie jongste spelers de eerste prijs. Een mooie ervaring!'

Als je je studie voltooid hebt, wat wil je ermee gaan doen?
'Ik heb nu een kleine lespraktijk en daar geniet ik ontzettend van. Het overbrengen van de taal van de muziek aan kinderen en ouderen vind ik het mooiste wat er is. Als ik mijn studie heb afgerond, wil ik mijn lespraktijk graag uitbreiden. Concerten geven vind ik ook heel leuk, maar dat zou ik niet wekelijks willen doen. Een aantal keer per jaar vind ik prima.'

Heb je een aanstelling als kerkorganist?
'Geen officiële aanstelling. In de Gereformeerde Gemeente van Amersfoort waar ik lid ben, kreeg ik tweeënhalf jaar geleden de kans om mee te gaan draaien als organist. In onze gemeente hebben we zes organisten, dus ik speel eens in de drie weken. Verder speel ik zo af en toe een dienst in de hervormde gemeente van Nijkerkerveen.'

Hoe bereid jij je voor op de zondagse eredienst?
'De voorbereiding begint wanneer het psalmbriefje binnenkomt. Bij ons is dat meestal op donderdagavond. Ik kijk eerst naar het tekstgedeelte waar de preek over zal gaan en daarna kijk ik welke psalmverzen in de dienst gezongen gaan worden. Wat staat er precies in die psalmverzen en welke klanken sluiten daar goed op aan? In het orgelspel voor de dienst probeer ik daar mijn muziekkeus op aan te passen.'

Welke betekenis heeft het begeleiden van de gemeentezang voor je?
'Het begeleiden van de gemeentezang vind ik een heel bijzondere en betekenisvolle taak. Je bent dienstbaar in een belangrijk onderdeel van de eredienst: de muziek. Luther zegt ergens en ik citeer hem: 'Beste vrienden, muziek is een van de schitterendste gaven van God. Het verheft de ziel en brengt ons dichterbij het goddelijke.' Als organist heb je daar een taak in en die moet je uiterst serieus nemen. Dat vraagt de grootst mogelijke inzet.'

Welk idioom gebruik je in de dienst?

'Dat is eigenlijk heel breed, van barok tot een meer romantisch idioom. Ik volg daarin mijn opa, die veertig jaar organist van de Bartholomeuskerk in Schoonhoven is geweest. Voor zichzelf hanteerde hij het bekende gezegde 'zoveel mensen, zoveel wensen' en probeerde zich te bewegen tussen die beide uitersten, zonder iets af te doen aan de kwaliteit. Dat vind ik een mooi uitgangspunt.'

Zou je organist willen zijn van een grote stadskerk?

'Die wens heb ik niet zo direct, nee. De plaats die ik in de Amersfoortse gergem heb, ligt me na aan het hart en ik zou niet graag afscheid van mijn gemeente willen nemen voor een schitterend orgel in een mooie stadskerk.'

Thirsa, hartelijk dank voor dit vraaggesprek en veel succes met het afronden van je studie.'

'Graag gedaan en dank voor je wens.'

Achter de klavieren van het Thomas-orgel van de Grote Kerk te Vianen

Luctor cum organo

Op zaterdagmiddag 11 april jl. vond er in Middelburg een bijzonder gebeuren plaats: de presentatie van een nieuwe, provinciale orgelbrochure en de website www.orgelconcertenzeeland.nl met informatie over de orgelconcerten die in Zeeland georganiseerd worden. Daarnaast is op de site ook informatie te vinden over de (historische) instrumenten waarop de concerten plaatsvinden.

Tijdens deze middag gaven verschillende organisten op twee locaties in de binnenstad van de Zeeuwse hoofdstad orgelbespelingen. In de Augustinuskerk concerteerden Gerard Boot, Andre Poorvliet en Bram de Wolf op zowel het Duyschot-orgel als ook op het vorig jaar geplaatste De Rijckere-orgel met muziek dat de beide orgels op het lijf

geschreven is. Instrumenten van ongeëvenaarde schoonheid waarmee de welwillende lezer op de LOSD van 7 november 2026 uitgebreid kennis kan maken.

Het programma werd vervolgd in de op enkele honderden meters afstand gelegen Nieuwe Kerk. Voorafgaand aan het concert aldaar overhandigde Marien Stouten de brochure officieel aan Harry van der Maas, SGP-gedeputeerde van de provincie Zeeland. Het bijzondere van deze brochure is dat er zo'n zestig orgelconcerten in de plaatsen Middelburg, Goes, Vlissingen, Kapelle, Brouwershaven en Hulst voor het gehele seizoen 2026 zijn opgenomen. Daarmee is er door de concertorganisaties onderling een heldere afstemming met betrekking tot de concertavonden gemaakt en zijn er in het concertaanbod geen dub-

Marien Stouten (l) overhandigt de brochure aan gedeputeerde Van der Maas (r)

Het Blank-orgel in de Nieuwe Kerk te Middelburg

belingen meer. Met dit initiatief willen de betrokken organisaties gezamenlijk de rijke orgelcultuur in de provincie Zeeland onder de aandacht brengen en een breder publiek kennis laten maken met de orgels, orgelconcerten en de orgelmuziek.

Volgens gedeputeerde Van der Maas is deze middag 'een belangrijk moment, want de provincie Zeeland investeert in het cultureel erfgoed van de provincie. Orgels vertellen het verhaal van de provincie, van ambacht en techniek tot muziek en traditie. Orgels moeten klinken', zo zei hij. 'Ik wens iedereen een prachtig orgelseizoen toe, vol bijzondere concerten en muzikale ontmoetingen.'

Jos Vogel bracht op het in 1985 gebouwde Blank-orgel een compositie van Johann Christoph Kellner ten gehore. Dit tweede orgel van de Nieuwe Kerk werd gebouwd voor de toenmalige Gereformeerde Hofpleinkerk in Middelburg. Na de sluiting van de laatstgenoemde kerk in 2019 is het instrument onder leiding van orgelmaker René Nijssse te Oud-Sabbinge met medewerking van diverse vrijwilligers overgebracht naar de Nieuwe Kerk.

Op het uit 1954 stammende Van Leeuwen-orgel volgden bespelingen door Mark Christiaanse (Bach & Gigout), Margreeth de Jong (Guilmant) en Arno van Wijk (Reger). Marien Stouten besloot de goedbezochte middag met de uitbundige *Ouverture Libanaise* van Naji Hakim.

Het is de bedoeling om jaarlijks ter opening van het orgelseizoen in een van de Zeeuwse plaatsen een orgelmiddag te organiseren, waarbij verschillende organisten een concert verzorgen. Een initiatief dat navolging verdient!

Meer informatie is te vinden op de al eerder genoemde website. Met *Luctor cum organo*, een knipoog naar de Zeeuwse wapenspreuk, besluit deze site haar informatie.

De speellieden van de middag

Jaarvergadering 2026

Jaarvergadering 2026
Koepelkerk Renswoude
Kerkstraat 3
D.v. 30 mei 2026
inloop 13:00
aanvang 13:30

m.m.v.
Sander Booij
Gerrit de Jong

mini-concert
improvisatie
samenzang

Leendert Verduijn speelt orgeltranscripties in Zaltbommel

Het debuutalbum van Leendert Verduijn ligt al even te wachten ter bespreking in ons kwartaalblad. De aanwezigen op onze laatste LOSD in Rhenen herinneren zich ongetwijfeld nog het sublieme orgelspel van de twee organisten, Jan-Geert Heuvelman en Leendert Verduijn. Verduijn's spel is nu vastgelegd op de zilveren schijf.

Het Wolfferts-Heijneman-orgel in Zaltbommel is een bijzonder geval in het Nederlandse Orgellandschap. Voor muziek van Bach en voorgangers is het minder geschikt (o.a. door de tertsmixturen) terwijl voor het Frans-romantische repertoire het bovenwerk eigenlijk te beperkt is. Maar voor improvisaties en transcripties heeft het orgel een optimale kleur- en klankkwaliteit. Leendert Verduijn koos voor louter transcripties.

Met de *Ouverture* uit het oratorium 'Paulus' van Felix Mendelssohn wordt het orgel op een passende en zeker ook optimale wijze gedemonstreerd. Van een verstillend begin van het koraal *Wachet auf* tot de virtuoze fuga uitmondend in het indrukwekkende volle werk, waarbij aan het eind de "grofgebekte tongwerken" genoeg volume geven! De transcriptie is van de niet onbekende William Thomas Best. De uitvoering is werkelijk subliem, erg virtuoos en trefzeker gespeeld en ook een zeer goede keus als openingsstuk van deze cd, waarbij de royale akoestiek van de Sint Maartenskerk zeker ook bijdraagt!

De *Funerailles* van Franz Liszt vraagt om wat meer concentratie, maar zal zeker bij herhaald luisteren blijven boeien. Dit stuk schreef Liszt in oktober 1849 kort na de onderdrukking van de Hongaarse opstand als een treurmars: een klankbeeld van kerkklokken, een zware rouwstoet en de herinnering aan gevallen helden. In deze typisch programmatische muziek spelen de Vox Humana en de Fagot

8' van het bovenwerk een belangrijke rol. Technisch is dit stuk een flinke uitdaging, zeker in Zaltbommel met het historische pedaalklavier, maar daar is op deze cd niets van te merken!

De *Corelli-varianties* van Sergej Rachmaninov zijn gebaseerd op het eeuwenoude thema *La Folia*. Rachmaninov schreef twintig20 varianties, voorafgegaan door het thema, onderbroken door een intermezzo en afgesloten met een coda. In bijna twintig minuten wordt er een rijk palet aan kleuren en sferen geschetst: van plechtige ingetogenheid tot virtuoos vuurwerk. Kenmerkend is de vrijheid waarmee Rachmaninov met het thema omgaat, soms is de *Folia* duidelijk hoorbaar, soms nauwelijks terug te vinden. Duidelijk is dat met deze twintig varianties zeer veel registratiemogelijkheden aan bod komen, dat de drie registranten het hiermee erg druk hebben en dat opname-technicus Han Leentvaar er erg veel werk aan heeft gehad om al deze twintig tracks afzonderlijk te monteren, terwijl

zijn schoonzoon Gerben Mourik de muzikregie verzorgde! Maar uiteindelijk telt het mooie klinkende resultaat, hier in de transcriptie van Reitze Smits.

Als slot klinkt een Suite van delen uit *De Notenkraker* van Tchaikovsky, een ballet vol fantasie, geschreven op basis van een sprookje van Hoffmann *De Notenkraker* en de *Muizenkoning*. Deze muziek behoort inmiddels tot het meest geliefde werk van Tchaikovsky en wordt vaak uitgevoerd in de concertzaal, los van de balletvoorstelling. Het voert hier te ver om alle delen afzonderlijk te bespreken. Het slotdeel van de suite is de bloemenwals, de meest uitgebreide, groots en lyrisch, met een majestueuze opbouw die uitmondt in een schitterende finale.

Opnieuw valt hier op met hoeveel creativiteit, muzikaliteit en virtuositeit de organist deze muziek ten gehore brengt! Er zijn meerdere versies in omloop van *De Notenkraker*, zelfs voor orgel vierhandig. De hier gespeelde versie is van Hohman en Verduijn zelf.

Het zal duidelijk zijn dat Leendert Verduijn een heel fraai en origineel “visitekaartje” heeft afgegeven van zichzelf en uiteraard “zijn” orgel in Zaltbommel, waarvan hij, samen met Reinier Korver, de vaste organist is. Hoewel het de laatste jaren nauwelijks meer interessant is om een nieuwe cd op de markt te brengen is het met crowdfunding van donateurs van Voordekunst en bijdragen van het Cultuurfonds toch gelukt om de financiering rond te krijgen. Voor de bescheiden prijs van 15 euro heeft u een maximum aan resultaat in huis!

IS OKB
STICHTING CONCERTEN OEFENINGEN

Samen zingen in lijn met CALVIN

ZANGAVOND

PSALMEN VAN ASAF

Oude Kerk Barneveld
D.V. 30 mei 2026 | 20:00 uur

Organist: Dick Sanderman
Spreker: ds. M. van Kooten

Ritmische samenzang, wisselzang, orgelsolo en meer

Toegang vrij - collecte voor onkosten

Nieuwe bladmuziek voor orgel

In de afgelopen weken werden er weer enkele nieuwe uitgaven naar de redactie gestuurd. Hier volgt een korte bespreking.

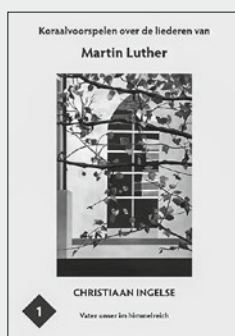
CHRISTIAAN INGELSE

De voormalige organist van de Goudse Sint Jan is begonnen met het componeren van een nieuwe serie bladmuziek. De titel van deze serie luidt: 'Koraalvoorspelen over de liederen van Martin Luther'. Alleen deze titel zou onze interesse al moeten opwekken. Het eerste deel is geheel gewijd aan het lied 'Vater unser im himmelreich', bij ons bekend als het 'Gebed des Heeren'. De variaties zijn op fraaie wijze gecomponeerd in een lichte eigentijdse stijl. De variaties zijn welluidend en in de meeste gevallen technisch eenvoudig. Dat alles maakt deze uitgave zeer bruikbaar en wat mij betreft een echte aanrader.

Van deze uitgave zijn voorbeeldpagina's te bekijken op www.Spiritoso.nl. Deze uitgave kost 14,50 euro.

De tweede uitgave uit de serie draagt de titel: 'Lieder voor Pasen'. In de uitgave treffen we zeven variaties over het lied 'Christ lag in Todesbanden' en drie variaties over het lied 'Jesus Christus, unser Heiland, der den Tod überwand.' Ook in deze bundel is veel fraais te genieten. Helaas zullen deze liederen bij veel mensen uit de Reformatorische gezindte onbekend zijn. Dat maakt deze bundel wat moeilijker te gebruiken dan het eerste deel.

Ook van deze uitgave zijn voorbeeldpagina's te bekijken. Deze uitgave kost 14,95 euro.

PAUL RITCHIE

Van Paul Ritchie verscheen deel 15 van zijn serie bladmuziek. Deel 15 bevat acht variaties over Psalm 140. Zoals we gewend zijn van Ritchie treffen we functionele en bruikbare variaties in een klassieke stijl. Deze muziek is technisch niet te moeilijk en dus zeer bruikbaar voor de eredienst.

Deze muziek geeft de organist de gelegenheid de melodie afwisselend te presenteren met mooie registercombinaties. Het is opvallend dat er maar één manualiter variatie is. Een mooie driestemmige manualiter variatie was nog een mooie aanvulling geweest. Al met al een fijne en bruikbare uitgave!

Ook van deze uitgave zijn voorbeeldpagina's te bekijken op www.spiritoso.nl. Deze uitgave kost 13,95 euro.

WILLEM ROZENDAAL

Willem Rozendaal uit Voorthuizen stuurde de delen zeven en acht van zijn serie 'Elke Psalm'.

In deze delen treffen we voorspelen en harmonisaties op hele noten over Psalm 121 tot en met de Avondzang. Het werk van Rozendaal draagt veelal een rustig karakter en de harmonisaties zijn fraai getoonzet. De harmonisaties zijn ook prima geschikt om de gemeente mee te begeleiden en zijn voor mij een welkome aanvulling. Wie de hele serie bezit heeft er dus een compleet koraalboek bij. Ook deze delen kosten 14,95 euro per stuk. De complete serie van alle acht delen kost 109,95 euro. De serie kan besteld worden door een mail te sturen naar wrmuziek@kliksafe.nl.

Zaterdag 23 mei

Zaterdag 30 mei

Zaterdag 7 november

Agenda VOGG (alles D.V.)

14.00 uur: Excursie afdeling Zuid-West naar Nieuwdorp

13.30 uur: Jaarvergadering in de Koepelkerk van Renswoude

Orgeltocht/LOSD in Middelburg

NIEUWE LEDEN VOGG EN ABONNEES KERK EN MUZIEK

- G. Bronkhorst, Diepeweg 21, 8075 BX Elspeet, organist Gereformeerde Gemeente Elspeet
- H. Vierhout, Nieuwe Kreuleweg 2, 7722 PW Dalfsen
- L. van Wijngaarden, Vierhousterweg 105, 8075 BH Elspeet, organist Gereformeerde Gemeente Elspeet

ADRESWIJZIGING

- H. Barendrecht (Zoetermeer), Koninginnenhof 2, 2731 BN Benthuizen
- L.G. Braskamp, Nassaulaan 41 2628 GB Delft
- A. van Eldik, Frambrozentuin 3, 3078 TE Rotterdam
- L. M. van den Hil (Spijkenisse), Gladiolenstraat 2, 3245 CD Sommelsdijk
- R.D. ten Hove (Rijssen), Nachtegaalweg 40, 8075 AX Elspeet
- W.J. Joosse, Oostsingel 14, 4454 BA Borssele
- W.L. Schalkoort, Wilbrinkstraat 24, 6741 DG Lunteren
- P. Veenendaal, Schuelerlaan 17, 3772 NT Barneveld
- G.M. Verweij, Geerhoek 38, 2988 HA Ridderkerk
- M. Waaijenberg (Lunteren), Nieuweweg 40, 6744 PM Edeveen

Bachconcert vanuit de Julianakerk zaterdag 23 mei 2026

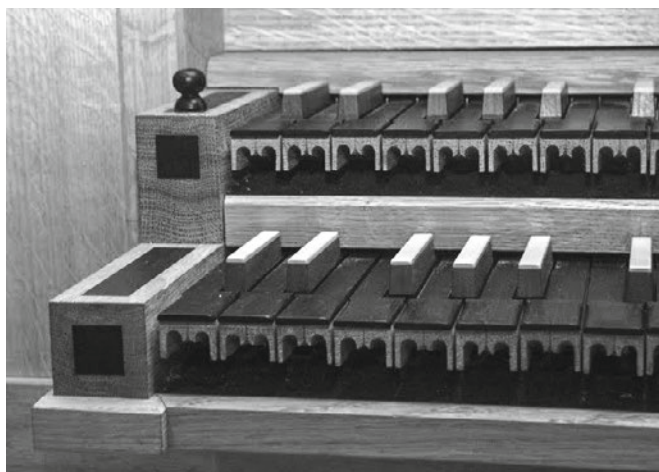
Zaterdagmiddag 23 mei 2026 kunt u komen luisteren naar een afwisselend orgelconcert vanuit de Julianakerk te Dordrecht. Het concert wordt verzorgd door de organist Dirk Jan Versluis. Dit concert maakt deel uit van de integrale uitvoering van alle orgelwerken van J.S. Bach. Medewerking wordt verleend door ds. G.J. Baan die toelichtingen zal verzorgen op de gespeelde werken. Het concert begint om 15:30 uur. De toegang is vrij. Er is wel een collecte.

De Julianakerk staat aan de Mauritsweg 286 te Dordrecht. Parkeren in de nabijheid van de kerk is gratis. Na afloop wordt u iets te drinken aangeboden. Van harte welkom!

Excursie afdeling Zuid-West

Op D.V. zaterdag 23 mei 2026 organiseert afdeling Zuid-West een excursie naar het nieuwe Verschueren/Nijssse-orgel van Nieuwdorp. Na de toelichting en klank demonstratie van René Nijssse zullen organisten van deze kerk muziekstukken laten horen. Na de pauze is het mogelijk om het orgel te bespelen. Iedereen van harte welkom vanaf 14.00 uur. Het adres is Havenweg 26, 4455 AP Nieuwdorp.

MUZIEK IN KLAVARSKRIBO

GERBEN BUDDING ~ *Psalmbewerkingen, deel 5.* Psalm 31, 39, 40, 47, 73, 84 en 88. ....
..... Cat. 29258 | grd. c/d | € 14,95

CHRISTIAAN INGELSE ~ *Koraalvoorspelen over de liederen van Martin Luther, deel 1.* Variaties over 'Vater unser im Himmelreich'. ....
..... Cat. 29307 | grd. c/d | € 14,50

JOËL TERDU ~ *Psalmbewerkingen, deel 2.* Koraal en 4 variaties Psalm 5; Pastorale Psalm 23; Trio Psalm 25; Variaties voor orgel manualiter Psalm 75. ...
..... Cat. 29257 | grd. c/d | € 14,95

JAAP DE WIT ~ *Voorspelen en koralen bij de Psalmen deel 3.* Psalm 21 t/m 30. ....
..... Cat. 29116 | grd. c/d | € 16,95

Stichting Klavarskribo

Tel. 0180 41 23 39

Meld u aan voor de digitale nieuwsbrief

www.klavarskribo.nl

op www.klavarskribo.nl

info@klavarskribo.nl

*Al meer dan
30 jaar
de juiste toon!*

Orgelmakerij

Boogaard

- Nieuwbouw
- Restauraties
- Overplaatsingen
- Stenwerk
- Onderhoud

Wij staan voor u klaar!

*De werkzaamheden aan het
Van Dam-orgel voor de
Ger. Gem. in Ned. te Kootwijkerbroek
zijn inmiddels in volle gang.*

Gravenstraat 4 Rijssen

Tel. 0548-52 16 37

info@orgelmakerijboogaard.nl

www.orgelmakerijboogaard.nl

Volg ons ook op:

R 52 : 6
R 34 : 1
ROM 6 : 1 - 14
B105 : 2 24
R119 : 57
B119 : 87

R 52 : 6
R 34 : 1
ROM 6 : 1 - 14
B105 : 2 24
R119 : 57
B119 : 87

Foto:

Het orgel in de HHK te Ridderkerk

**JAN L. VAN DEN HEUVEL
ORGELBOUW BV**